

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Renaissance- hoveder

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED

RENAISSANCE-HOVEDER
Borgere i sønderjysk kirkeinventar

FRA ALS OG SUNDEVED

Hefte 47

Renaissance-hoveder

Borgere i sønderjysk kirkeinventar

Tekst:

J. SLETTEBO

Foto:

MOGENS LARSEN

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED

SØNDERBORG

1968

INDHOLD:

Om at se på kirkeinventar	5
Renaissance-inventar på Sønderborg-egnen	11
Inventar med renaissance-mennesker	27
Figurer i tidsdragt	45
Billedskærerne	69

Beretninger:

M. O. Ræder, 1874—1968	87
Historisk Samfund for Als og Sundeved, 1967—68	90
Museet på Sønderborg slot	92

Udgivet med tilskud
fra Ny Carlsbergfondet

Redaktionsudvalg:

AUGUST KORSE - NIELS THUESEN
JØRGEN SLETTEBO

Tryk:
DY-PO TRYK

OM AT SE PÅ KIRKEINVENTAR

I alle protestantiske kirker er døbefonten, altertavlen og prædikestolen vigtige, ja uundværlige dele af kirkens inventar. Altertavlen er kirkens centrale punkt, som regel anbragt i den ene ende af kirkerummets længdeakse, det sted, alles opmærksomhed naturligt rettes imod under ophold i kirken. Døbefonten er i mange kirker det ældste inventar. Der er bevaret flere romanske døbefonte end nogen anden gruppe romansk kirkeinventar. Og prædikestolen samler i alle protestantiske kirker opmærksomheden om præstens gennemgang på modersmålet af den bibelske tekst. Men også andre genstande som krusifixer, helgenfigurer og malerier pryder kirken.

Alt dette kan enhver komme til at se i vore kirker, hvad enten de kommer som andagtssøgende eller ej. De fleste kirker er gamle og de rummer skatte fra vidt forskellige perioder. Helt siden middelalderen har man sat nyt inventar ind, kasseret gammelt, skiftet ud eller repareret eller kombineret og denne udvikling foregår stadig. Kirkerne kommer på den måde til at indeholde inventar fra mange historiske perioder og fra mange skiftende stilretninger. Hertil kommer så den forskel i kunstnerisk kvalitet, som har været afhængig af de lokale muligheder, både økonomiske, håndværksmæssige og kunstneriske.

Gennem alle disse århundreder har skiftende menigheder gået og set på det skiftende inventar. Noget har de glædet sig over, andet er de blevet forargede over. Selv har de været iført de skiftende tiders mode og også her har der været anledning til både glæde og forargelse. Mange har haft lejlighed til at kigge nærmere på kirkeinventaret og dets enkeltheder, men de fleste har vel trods alt nøjet sig med en mere summarisk iagttagelse af kirkens helhed. Her er det tanken at fæstne opmærksomheden på nogle enkelte sider af kirkeinventaret, men derimod ikke på helheden. I Sønderjylland er man nemlig så heldig, at det store værk »Danmarks Kirker« er færdigt. Her er næsten udtømmelig rigdomskilde for alle, der vil vide noget

om landsdelens kirker og deres inventar. Kirke efter kirke er her gennemgået og beskrevet både med bygninger og inventar.

I dette årshæfte er blot taget et enkelt punkt frem, nemlig nogle udskårne gengivelser af renaissance-mennesker. Dels er der herved mulighed for at se på en række mennesker fra en bestemt periode, tiden fra omkring 1500 til kort efter 1600, med deres dragter og deres skiftende udtryk. Dels er der lejlighed til at vise, hvor meget der egentlig er at se i kirkerne, blot man giver sig tid til også at se på enkelthederne. De fleste af de portrætter, der her bliver gennemgået, findes på prædikestolene, men de er så diskret anbragt, at de kun sjældent bliver nøjere betragtet. Oppe i den øverste frise, lige under den øverste kant, over hvert enkelt felts sideindramning, er på flere prædikestole fra tiden omkring 1600 anbragt nogle små, firkantede relieffer af kvinder og mænd i almindelige dragter (fig. 1). Det er denne lille detalje, der er dette hæftes hovedemne. Forhåbentlig vil det så inspirere vore kirkers besøgende til at kigge nærmere også på andre enkeltheder i kirkerne og på den måde fornemme lidt af de utrolige rigdomme, historisk, kunstnerisk og kirkehistorisk, som rummes i de danske kirker.

I en kirkes inventar må man først og fremmest vente at se kirkelige, d.v.s. bibelske afbildninger. På væggenes kalkmalerier, i altertavlernes malerier og i alle de udskårne figurer og scener skildres bibelen. Kunstnernes udtryksform har vekslet og opfattelsen af de religiøse motiver har skiftet. I romansk tid viste man den korsfæstede Kristus stående på begge fødder som den sejrende triumfator over døden, mens man i den følgende gotiske periode viste Kristus hængende i armene og med korslagte fødder som den lidende. Også skildringernes symbolske indhold veksler til stadighed og visse steder kan man aflæse en direkte kirkepolitisk propaganda. Dette gælder bl. a. efter reformationens indførelse, hvor der findes fremstillinger, der aktivt agiterer for Luthers lære, således alterbordsforsiden i Thorslunde kirke nær København.

De skiftende bibelske scener har i middelalderen som regel de medvirkende afbildet i en stiliseret, mere eller mindre tidløs dragt. Kristus vises i forskellige kjortler, på korset dog kun iført lændeklæde, jomfru Maria ses næsten altid i en folderig kåbe. Nogen gengivelse af dragterne på Kristi tid er der ikke tale om, men en egentlig naturtro dragt fra kunstnerens egen levetid er det heller ikke. Først

*Sct. Marie kirke, Sønderborg. 1
Udskåret felt på prædikestolen, »Dommedag»,
mellem planteranker,
hvorover små figurrelieffer.*

i løbet af 1400-tallet begynder man i større omfang at forlade det mere stiliserede og anvende dragter fra tiden. I begyndelsen er det mest bifigurerne, der får almindelige dragter på. I Hans Brüggemanns kæmpemæssige alter i Slesvig Domkirke ses Kristus i den velkendte stiliserede dragt, men krigsknægtene, der slæber ham for Pilatus, som bringer ham til Golgata og som sidder vagt ved graven er alle iført rustninger og dragter, som virkelig eksisterede i senmiddelalderen. Det menes endda at Brüggemann et sted har afbildet sig selv i sit daglige tøj.

Hvad enten kunstneren nu til sine skildringer på kirkeinventaret brugte stiliserede eller idealiserede dragter eller han af og til gav personerne samtidens dragter på, så var man dog aldrig i tvivl om, at der var tale om bibelske motiver. Scenerne var hentet fra det

2 Udsnit af midtfeltet på altertavlen i Dorotheas kapel, Sønderborg slot, maleri af Frans Floris ca. 1570. Marie og Johannes er iført stiliserede »klassiske« dragter.

gamle eller det nye testamente og enkeltfigurerne var Kristus, hans mor, hans apostle eller helgenerne. Med reformationen tyndes der lidt ud i dette persongalleri, idet der ikke mere udføres helgenfigurer. Til gengæld indføres en række symbolske figurer, der måske nok ikke er hentet fra bibelen, men som dog har et opbyggeligt, symbolsk indhold, idet de forestiller f. eks. dyderne som tålmodighed, trofastheden, retfærdigheden o. s. v.

Til en kunstnerisk udsmykning af disse bibelske motiver har kunstneren selvfølgelig hele tiden benyttet sig af ornamentale elementer både i kalkmalerier, andre malerier og udskæringer. Hyppigst var vel dels de geometriske mønstre, dels plantemotiverne. Dertil kom bl. a. i altertavler og prædikestole den arkitektoniske opbygning med anvendelse af gesimser, tandsnit, søjler og pilastre, alt sammen enkeltheder af stor dekorativ virkning. Endelig benyttedes drueklaser, blomster, engle og dyremasker i det omfattende dekorationsskema.

De små figurer i tidsdragt, der særlig omtales i dette hefte, har selvfølgelig også først og fremmest haft et dekorativt formål. Men det er værd at understrege, at der absolut ikke er tale om bibelske figurer eller blot personer, der hørte sammen med bibelske motiver. Det er heller ikke symbolske figurer, idet de helt mangler de attributter, der skulle forklare deres symbolske mening. Det er helt verdslige figurer, der er kommet med i kirkeinventaret uden at have nogensomhelst kirkelig funktion. Allerhøjest kan man måske forestille sig, at det drejer sig om almindelige kirkegængere, der her er afbildet. Først og fremmest må man imidlertid slå fast, at det drejer sig om rent verdslige personer, der blot havde til opgave at udsmykke et iøvrigt kirkeligt bestemt stykke inventar.

— — —

Ved forårets generalforsamling blev det bemærket at Historisk Samfund for Als og Sundeved i år fylder 60 år. Det stiftedes 1908 og i 1958 fejredes 50-året bl. a. med udgivelsen af et egentligt jubilæumsskrift. 60 år er jo ikke noget større jubilæum, men der kan dog måske være grund til at markere året ved at give årbogen 1968, der er nr. 47 i rækken, et lidt festligere udstyr. Dette er forsøgt gennemført, ikke ved ydre pynt eller ved større format, men ved at give årbogen så mange illustrationer, at den næsten får karakter af et

3 *To figurer fra prædikestolen i Nybøl kirke. Bortset fra enkelte detaljer er de næsten ens, blot spejlvendte.*

billedhefte. Teksten kommer derved til at spille en mere underordnet rolle, først og fremmest som kommentar til illustrationerne. I det første kapitel om Sønderborg amts kirkelige renaissance-inventar er det dog forsøgt at give en lidt videre ramme, så bogen kan bibringe læseren et indtryk af den rigdom, vore kirker rummer blot fra en enkelt af fortidens kunstneriske perioder og samtidig måske benyttes som en vejledning ved en rundtur til flere eller færre af egnens mange smukke kirker.

Illustrationerne er næsten alle nye, specielt fotograferede til årbogen af konservator Mogens Larsen. Herudover er benyttet enkelte billeder, der er lånte fra værket »Danmarks Kirker«. Også teksten er i stor gæld til »Danmarks Kirker« og især de første kapitler bygger hovedsagelig på materiale herfra.

RENAISSANCE-INVENTAR PÅ SØNDERBORG-EGNEN

I størstedelen af landets kirker findes inventar fra vidt forskellige perioder. I hvert århundrede er nyt inventar sat ind i hundredvis af kirker og i hvert århundrede er gammelt inventar kasseret og smidt ud. Resultatet er blevet, at vore kirker rummer en stærkt varieret mængde inventar fra middelalderen til vore dage, men samtidig, at ingen dansk kirke rummer alle afsnit af udviklingen. Det er derfor altid en oplevelse at besøge en kirke — hvilket inventar er den nu udstyret med? — og man skal i virkeligheden besøge mange kirker for at få et mere sammenhængende indtryk af stiludviklingen. Det er karakteristisk, at utallige real- og gymnasieskole-elever hvert år under lejrskolebesøg på egnen besøger ikke blot een kirke, men som regel flere. Meget ofte er der tale om Broager Kirke, Dronning Dorotheas kapel og Augustenborg Kirke, hvorved der er rige muligheder for at gennemgå middelalder, renaissance og rokoko i markant udformning.

En af de perioder, der er rigest repræsenteret i vore kirker, er renaissancen. Dels har meget af det ældre middelalderlige inventar ofte været medtaget eller ødelagt og er så blevet kasseret, dels kom en del ud af brug ved reformationens indførelse og blev derfor i løbet af det følgende århundrede fjernet fra kirkerne. Hertil kommer, at den normale udskiftning som følge af ændringer i smag og mode oftest vil ramme de ældste ting og endelig kom der med reformationens indførelse krav om helt nye inventar-stykker, der vel anskaffedes efterhånden, som der blev råd. Det gjaldt blandt andet stolestader og først og fremmest prædikestole, idet den lange prædiken på modersmålet var et afgørende indslag i den protestantiske gudstjeneste. Det er karakteristisk, at mange prædikestole rundt i landet er skænket af egnens adelige, og at der øjensynlig mange steder er gået adskillige år efter reformationens gennemførelse, før kirken fik en moderne prædikestol. Også Sønderborg-egnens kirker er meget rige på renaissanceinventar.

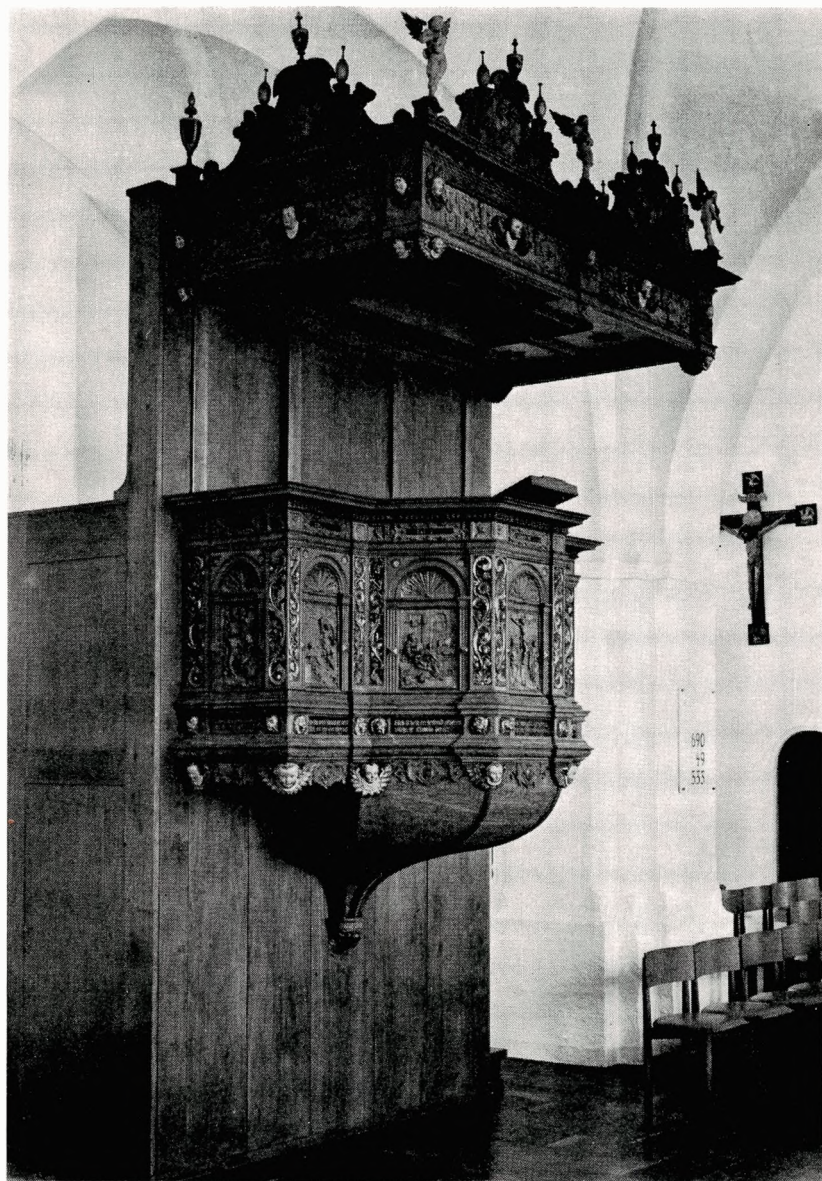
Selvom hovedemnet for denne bog er en ganske bestemt detalje i kirkernes inventar, de udskårne portrætter af renaissancemennesker, vil det derfor være rimeligt at understrege denne rigdom ved en indledende oversigt over egnens renaissance-inventar. Det vil forhåbentlig derigennem være muligt at få et samlet indtryk af Sønderborg-egnens rige renaissance-kunst og få en praktisk vejledning, der af interesserede kan anvendes ved ture og udflugter. Det bemærkes, at kirkerne i denne oversigt omtales i den rækkefølge, der er benyttet i »Trap: Danmark« og i »Danmarks Kirker«.

SCT. MARIE KIRKE I SØNDERBORG

Kirken, der er grundlagt senest omkring 1300, var oprindelig en hospitalskirke, knyttet til byens Sct. Jørgensgård og viet til Sct. Jørgen. Den lå da udenfor bygrænsen. Omkring 1500 afløste den Sønderborg gamle bykirke, Sct. Nicolai kirke, der blev nedlagt. I årene 1595—1600 udbyggedes kirken, så skibet blev dobbelt så langt og et stort kor tilføjedes mod øst. Samtidig fik den en hel del nyt inventar. Denne store udvidelse udførtes af hertug Hans den Yngre og det var også ham, der i de følgende år lod det nye inventar anskaffe. Tårnet tilføjedes først i 1883, hvorefter det ombyggedes i 1960'erne.

Kirken har usædvanlig meget renaissance-inventar. Altertavlen har malet årstal 1618 og den tilskrives Sønderborg-snedkeren Niels Tassen, der var elev af Ringerinck. Den har da også helt den faste arkitektoniske opbygning, der kendetegner Ringerincks værksted, men billedskærerarbejdets kvalitet står ikke helt på højde med dette. Storfeltmaleriet af nadveren er ligesom de tre øverste hoveder af særdeles fin kvalitet, muligvis af nederlandsk oprindelse. Måske er topstykket, der synes at være lidt ringere, udført af en anden maler. Efter restaureringen står hele tavlen nu i sin oprindelige lyse, velafstemte renaissance-pragt.

Døbefonten er støbt 1600 af Melchior Lucas i Husum. Kummen bæres af de fire evangelister og på siderne står apostlene i relief i hver sin arkade under en stor indskrift i seks linier. Heraf fremgår, at den er skænket til kirken af rådmand Hans Matzen i Sønderborg og hans hustru Botelt.

Prædikestolen i Sct. Marie kirke, Sønderborg, 1599. I den øvre frise ses de 4 små relieffer, i nedre frise er løvemasker og derunder englehoveder.

Prædikestolen fra 1599 stammer fra Ringerincks værksted. Den var egentlig lavet til Egen Kirke, men overflyttedes straks efter til Sønderborg. Den er usædvanlig stor med 7 reliefskårne bibelske scener, hvert fag flankeret af bladranker. Over disse ranker er i den øvre frise anbragt de småbuster, der behandles senere og i den nedre er løvemasker med englehoveder som hængestykker nederst. Den store rektangulære himmel er samtidig med stolen, der nu er opsat på en ny egetræsvæg. (Fig. 4)

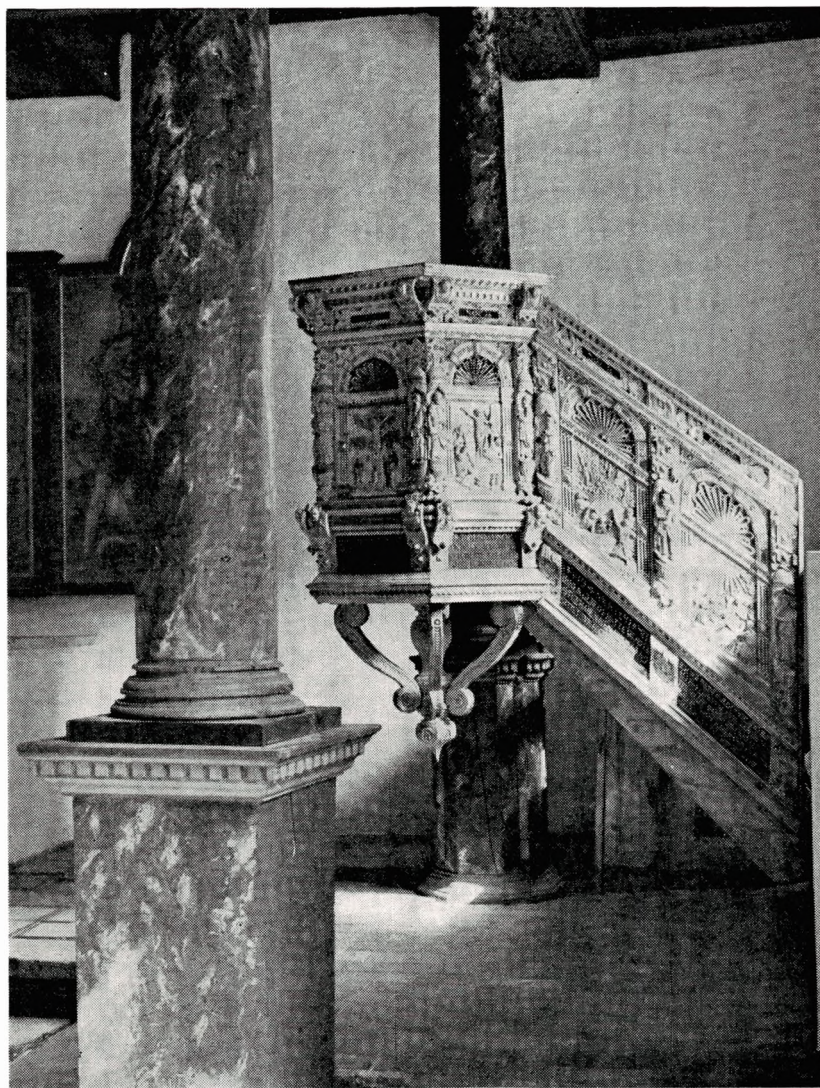
Hertugstolen i søndre sideskib er fra ca. 1625, bekostet af hertug Alexander (hertug 1622—27). Udskæringerne er fra samme værksted som altertavlen, altså Niels Tagsens i Sønderborg. De ialt 9 fag har bibelindskrift og de er opdelt af pilastre med flade relieffigurer. Ovenover står endnu en række pilastre, der har båret de nu forsvundne vinduer og øverst er stolen prydet af topstykker med hertugens og hertugindens våbenskjolde.

Udover dette egentlige kirkeinventar fra renaissance er to af epitafierne også i renaissance-stil, mens de fire fra 1650'erne er barokke. Det ældste over hofbarber Hans Goldbeck fra 1624 har samme opbygning som altertavlen og som kendte arbejder i Ringerinck-stil og udskæringerne er da også tilskrevet dette værksted, mens malerierne fra 1621 er signerede af Hans Schmidt, Tønder. Det to år yngre epitafium (1626), der vistnok er opsat til minde om den i 1623 afdøde sognepræst Michael Nielsen, har samme hovedopbygning og detaljerne i billedskærerarbejdet er nærmere altertavlen end det foregående. Det må derfor tilskrives Niels Tagsens værksted, mens malerierne er af Wulf Petersen i Sønderborg.

Endelig må nævnes gravstenen over Ditlev Brockdorf fra 1538, der nu er nedlagt i gulvet i nordskibets vestende, og som er udført i tidlig renaissance, muligvis fra Morten Busserts værksted.

DRONNING DOROTHEAS KAPEL

Kirken er indrettet i slottets nordfløj af Chr. III's enke, dronning Dorothea, i årene 1568—70. Bygningen er den ene af de fløje, som Chr. III i tiden 1549—59 opførte langs indersiden af de middelalderlige ringmure. Selve rummet med dets opbygning i to etager med lavt, søjlebåret hvælv og omløbende pulpiturer er således i sig

*Prædikestolen i Dronning Dorotheas kapel, Sønderborg slot. Tilskrives Niels 5
Tagsen og menes udført kort efter 1600. — Anbragt på kirkens sydøstlige
hjørnesøjle.*

selv udført i renaissance, Danmarks ældste bevarede renaissancerum, samtidig med at bibelstederne understreger, at dette er landets første protestantiske kirke. Et typisk renaissancetræk er Medusahovederne under frugtklaser i loftet og side-søjlerne, kopieret efter forlæg af den italienske arkitekt Serlio.

Den smukke fløjaltertavle fra ca. 1560 er malet af Antwerpenmesteren Frans Floris. På fløjens ydersider er billeder af skabelsen og af dommedag, symboler på fødsel og død. Sidefløjens indersider viser Moses med kobberslangen i ørkenen og Isaks ofring. Det store midtfelt er en fast komponeret korsfæstelsesscene med korstræet i billedets midtlinie og den ene røver utraditionelt skudt næsten ud af billedfladen. Ved korsets fod knæler Maria Magdalene, mens Johannes støtter Marie i sine arme. Alle malerier er meget velbevarede med de oprindelige farver intakte. (Fig. 2)

Døbefonten er udført i marmor og alabast med fire evangelistfigurer, som bærer kummen og med en lavthængende fontehimmel af træ. Den er sandsynligvis også udført i Antwerpen hos Cornelis Floris, en broder til altertavlens maler.

Prædikestolen er udført på Niels Tagsens værksted i Sønderborg. Den er nærtbeslægtet med en stol fra 1620, der også er udført af Tagsen og som nu står i Neukirchen i Angel. Den har nu fire fag samt to fag i opgangen, adskilt af pilastre med apostle og med bibelske scener. (Fig. 5)

Mens pulpituret har felterne udfyldt med bibelsteder, har det lavere sangerpulpitur i vest malede våben for Chr. III og Dorothea samt for hertug Hans den Yngre og hans to hustruer Elisabeth og Agnes Hedvig. Det øvre pulpitur bærer to lukkede stole, ret forskelligt udførte med Niels Tagsen-skæringer på den nordre og et helt andet snedker-værksted som mester for den anden, selvom de begge må henføres til ca. 1615.

Orglet er også fra begyndelsen af 1600-tallet, men dets første dekoration er overmalet 1626 af maleren Wulf Petersen, der har både dateret og signeret sit værk. Når fløjene er åbne, ses bebudelsen og Kristi dåb og nederst på forsiden er der blevet plads til hertug Alexander og hertuginde Dorotheas våbenskjolde i samme højde som sangerpulpiturets våben.

Endelig må nævnes det meget fornemme portalepitafium, som hertug Hans den Yngre lod indramme indgangen til det gravkapel,

hvor hans første hustru bisattes 1586. Epitafiet er udført af sort marmor med alle figurer og ornamenten i hvid alabast. Over døren, der flankeres af 2 korinthiske søjler på hver side, knæler hertugen foran otte sønner og hertuginde foran seks døtre på begge sider af et opstandelsesrelief. Nogen mester for dette elegante kunstværk er ikke fundet med sikkerhed, men sandsynligvis må det henføres til et nederlandsk-påvirket værksted ved et af de nordtyske hoffer, f. eks. i Mecklenburg.

Alt i alt udgør Dorotheas kapel et helt enestående eksempel på renaissance-interiør, hvor rummet og inventaret går op i en højere enhed.

NORDBORG KIRKE

En del af kirkens ældste inventar er utvivlsomt gået til, da polske og brandenburgske tropper i 1658 hærgede kirken og brændte stolene. En stor del af det rige inventar, som hertugerne af Nordborg skændte kirken, er dog bevaret.

Det gælder altertavlen fra 1655, der trods det sene tidspunkt og en række fint udskårne barok-elementer har bevaret hele den normale renaissance-opbygning med en stærkt betonet, vandret og lodret opdeling.

Prædikestolen er dateret 1626. Den tilskrives mesteren Jørgen Ringnis, der var uddannet i Flensborg, sandsynligvis hos Ringerinck. Han leverede også stolen til Oksbøl Kirke, men flyttede derpå ca. 1630 til Lolland, hvor man derfor kan finde en række arbejder, der er nært beslægtede med Nordborg prædikestol. Den har seks fag med scener fra Det nye Testamente, adskilt af hermer, der forestiller de 12 apostle. En del bruskværks-ornamenter er vidnesbyrd om den tidlige barok, men hele opbygningen er iøvrigt i sen-renaissance-stil.

DYBBØL KIRKE

Prædikestolen er udført af Hinrich Ringerinck fra Flensborg og leveret til kirken i 1605. Opbygning og ornamenten svarer til stolene i Marie-Kirken i Sønderborg og i Nybøl. Den har 4 fag med udskårne

bibelscener under et buefeldt og med rankepilastre på siderne. Den har småbuster i den øvre og løvemasker i den nedre frise. En række overmalinger er fjernede og stolen står nu med den delvise staffering, som Peter Maler i Sønderborg gav den i 1614. (Fig. 16)

Fra renaissancen er desuden bevaret to gravstene. Den ene fra ca. 1595 over præsten Hans Andersen fra Bygeskov er placeret ved alteret. Den anden, fra 1669, står i den åbne forhal. Den er oprindelig sat over Mathias Christensen, møller i Sandbjerg, og en vandmølle er da også vist midt på stenen. Siden er indhugget sekundære indskrifter fra 1721, 1810 og 1848. Sandbjerg-møllerne har åbenbart fortsat med at bruge samme gravsten, der dog har bevaret en væsentlig del af sin oprindelige udsmykning.

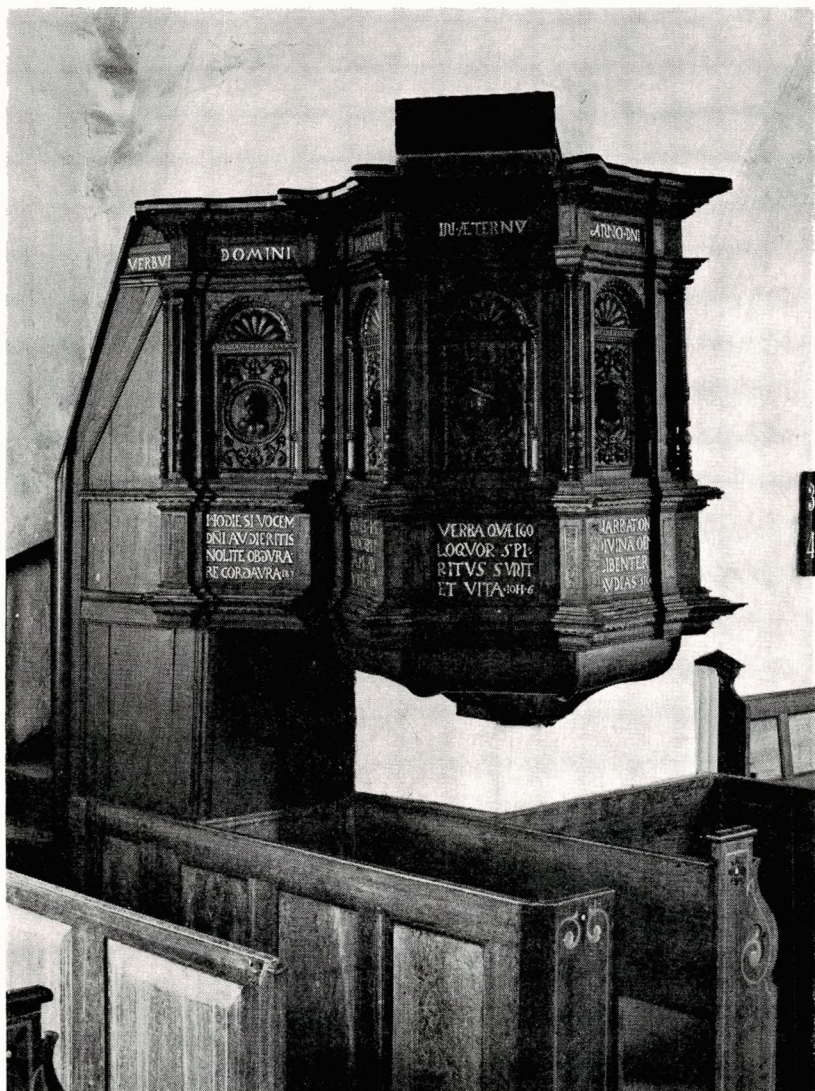
SOTTRUP KIRKE

Kirkens prædikestol er udført i overgangen mellem renaissancen og barok. Den skænkedes 1642 af hertug Philip af Lyksborg og blev udført af Claus Gabriel fra Flensborg. Den har fire fag med bibelske billeder, udskåret i relief. I stedet for hjørnesøjler mellem fagene står fem fint udførte fritstående figurer. Ornamentikken har detaljer fra både renaissancen og barok (C-bøjle indramning og masker). Hele stolen er meget smukt og dygtigt skåret. Altertavlen er fra 1783.

ULLERUP KIRKE

Ullerup Kirkes prædikestol er i ungrenaissance med årstallet 1578, skåret i relief. Den er opbygget med fem fag, alle med bibelindskrifter nederst og et hovede i en bladkrans i hovedfelterne, der afsluttes opad med en halvros. På alle hjørner står slanke søjler, der skiller de enkelte fag. Underbaldakinen er nyere og himlen er fra 1796. Stolen er iøvrigt lidt ændret og har fået fjernet et fag i forbindelse med en flytning i 1696. (Fig. 6)

Fra renaissancen er muligvis den ene kalk, der sandsynligvis er den kalk, der købtes 1618, men i sin form afviger den ikke meget fra den anden, sengotiske, fra ca. 1450. Ellers er ikke bevaret renaissanceinventar, idet altertavlen er fra 1707 og de to krusifixer begge er

Prædikestol i Ullerup kirke, 1578. Hovedfelterne har mandshoveder i runde indramninger med bladranker om. På hjørnerne står søjler og under felterne er bibelciterater.

middelalderlige. En særlig hertugstol, der ombyggedes 1634, har dog givetvis været i renaissancestil, og det samme gælder vel også et pulpitur, der opsattes 1611. Begge disse stykker inventar er dog forlængst forsvundne.

NYBØL KIRKE

Dåbsfadet er fra 1574 og er et sydtysk renaissance-arbejde, placeret på den romanske granit-døbefont. Det mest iøjnefaldende renaissance-inventar er imidlertid prædikestolen fra ca. 1608. Den er udført i Ringerincks værksted i Flensborg og nært beslægtet med prædikestolene i Sønderborg og Dybbøl. I de fire fag er udskåret bibelske scener under en halvrosen og nedenunder er der indskrifter i relief. I små felter i den øvre frise er anbragt de små portrætrelieffer, der er omtalt senere. Prædikestolen er kun delvis bemalet, en staf-fering, der udførtes 1614 af maler Peter Wulf, Sønderborg. (Fig. 18)

BROAGER KIRKE

Kirkens meget rige skat af kalkmalerier er overvejende middelalderlige. Renaissance-kalkmalerier findes imidlertid også, nemlig billederne af Kristus og af de fire evangelister i korets hvælv. De er signeret A S for Ambrosius Maler, der fik 12 mark 6 shilling for sit arbejde, og dateret 1587. Især det rige bladværk er et karakteristisk renaissance-ornament.

Kirken har inventar fra middelalderen (døbefont, krusifix og den berømte sengotiske Sct. Jørgens-figur), renaissance (prædikestol) og barok (altertavle og orgelfacade). Prædikestolen, der således er det eneste, der er tilbage af renaissance-inventaret, er dateret 1591. Den er ved en flytning ændret fra de oprindelige 8 eller 9 fag til nu 6 og er af samme type som stolen i Sønderborg Sct. Marie. Den tilskrives derfor også Ringerinck. Fagene har bibelske scener under buer og indrammede af pilastre. Over de sidste findes de små udskårne portrætrelieffer, som omtales nærmere senere. Hele stolen er nu overmalet, så det ikke mere er muligt at se mange af skæringernes detaljer og navnlig ikke at iagttage den udstrakte brug af indlæg af lyst og mørkt træ. (Fig. 13)

ULKEBØL KIRKE

Kirkens eneste renaissance-inventar kan normalt ikke ses, idet det er den ene klokke, støbt 1609 af Melchior Lucas i Husum. Derimod er kirken, der på sydvæggen har en stor krusifix-gruppe fra ca. 1250, prydet af en sjældent fornem sengotisk altertavle, et stemplet Antwerpen-arbejde fra første fjerdedel af 1500-tallet.

HØRUP KIRKE

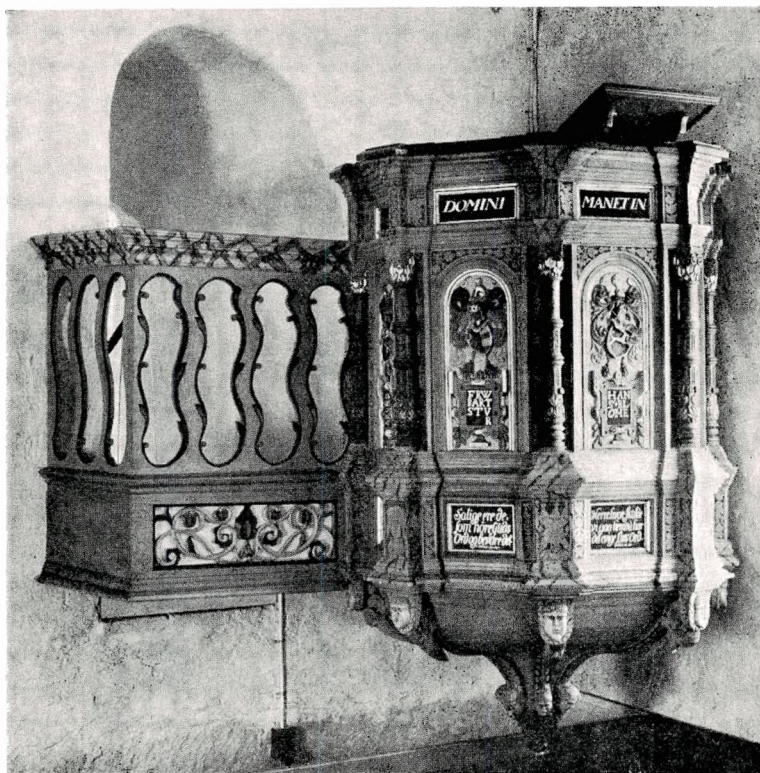
Prædikestolen er skænket til kirken 1578 enten af fru Berthe Sture eller hendes datter og svigersøn. Den er i ungrenaissance med fem fag, hvori der er våbenskjolde for slægten Sture og Blome. I hjørnerne er anbragt søjler og forneden englehoveder, mens der på rammeværker er en række hoveder og masker i fladsnit, udført i lyst indlagt træ.

Fra renaissancetiden er iøvrigt alterstagerne fra ca. 1575, selvom de er i sengotisk stil, hvilende på tre store siddende løver. Derimod rummer den sammenbyggede altertavle med middelalderlige figurer i barok indfatning ikke mere rester fra renaissancen.

KEGNÆS KIRKE

Kegnæs Kirke er først opført i 1615. Kirken burde således i sig selv være et renaissance-værk, men hertug Hans den Yngre, der var kirkens bygherre, lod sin bygmester benytte den gamle, tilvante gotiske form, så bygningen skiller sig ikke mærkbart ud fra de andre kirker på egnen. Heller ikke inventaret er rent renaissance, som man kunne have ventet.

Det eneste inventar, der vistnok stammer fra kirkens opførelsestid, er vel nok døbefonten og prædikestolen. Granitfonten er imidlertid rent romansk i sin form, helt uden renaissancepræg og måske er det en ældre font, man har fundet i 1615. Den meget enkle prædikestol ændredes i 1683, men er dog i selve opbygningen med fire fag og en tandsnitfrise som udsmykning af udpræget renaissancekarakter.

- 7 *Prædikestolen i Hørup kirke, 1578.
Beslægtet med stolene i Ketting og Notmark og som disse uden
reliefportrætter, men er iøvrigt
opbygget efter normalt renaissance-skema.*

LYSABILD KIRKE

Lysabild Kirke har ikke meget renaissance-inventar. Fra middelalderen er døbefonten og korbuekrusifixet, der hænger på sidevæggen, mens altertavlen fra 1791 og prædikestolen fra 1795 afløste de ældre inventarstykker, der nu er forsvundne. Kun den ene af kirkens sølvalterkalke, der jo normalt ikke står fremme, er fra renaissance, dateret til ca. 1600, omtrent samtidig med den ene klokke, støbt 1623.

TANDSLET KIRKE

Prædikestolen er i ungrenaissance, dateret 1576. Den er opbygget med fire fag, der midt i har et cirkelfelt med en blomst, løvehoved eller englehoved, og hvorom der er forskellige rankemotiver. Fagene flankeres af pilastre med hermer. Farverne stammer vistnok fra en bemaling 1728, men muligvis har stolen oprindeligt stået helt uden farver. Himlen er fra 1680 og de nu fremdragne farver er sandsynligvis de oprindelige.

ASSERBALLE KIRKE

Kirken har ikke bevaret noget renaissance-inventar. Altertavlen fra 1719 er i akantusbarok, beslægtet med tavlen i Broager og prædikestolen, der ganske vist har samme opbygning som egnens renaissance-stole, er først fra 1745—46. Kun dåbsfadet fra ca. 1575 er et sydtysk arbejde fra renaissanceen.

KETTING KIRKE

Selvom kirkens skib blev nedrevet totalt i 1773, bevaredes dog adskillige ældre inventardele, således nogle figurer fra den ellers forsvundne gotiske altertavle, den smukke Maria i solstrålerne fra en sengotisk sidealtertavle og det unggotiske korbuekrusifix fra ca. 1300. Prædikestolen fra 1571 repræsenterer renaissanceen. Den er beslægtet med stolen i Notmark og er rimeligvis skænket af Thomas Stures enke, Berthe Ahlefeldt. De fire meget smalle fag har bibel-scener, adskilt af stående småfigurer. I dørføljen er Goliath og David indskåret i fladsnit. Himlen er samtidig med stolen.

NOTMARK KIRKE

Den meget smukke fløjaltertavle fra 1500-tallets første fjerdedel er sengotisk, kun kort før overgangen til renaissanceen finder sted. Ren, omend tidlig, renaissance er derimod prædikestolen, vel nok skænket af Berthe Ahlefeldt kort efter hendes mands, Thomas Stures, død i

1563. I fire fag er ret fladt skårne bibelske scener og på hjørnerne står hermer.

Ved korets bagvæg står en præstestol fra 1656. Den er imidlertid sat sammen af bl. a. et lavt renaissance-panel, der sikkert stammer fra de ældste stolestader fra 1557.

Fra renaissance stammer endvidere det store epitafium over Thomas Sture. Han døde 1563 og i 1569 er stenen fuldendt og signeret af Jacop van der Borch. Thomas Sture og Berthe Ahlefeldt står her mellem to dyde-figurer, styrken og tålmodigheden. Over dem ses en dommedagsfremstilling med Kristus på regnbuen. Våbnene for slægten Sture, Ahlefeldt og Blome er anbragt i hjørnerne. Epitafiet er en meget fornem repræsentant for den nye, mere levende stil, der afløste de ældre store gravstensrelieffer.

EGEN KIRKE

Prædikestolen er fra 1600 og udført af Hinrich Ringerinck i Flensborg. Allerede året før havde Ringerincks værksted leveret en prædikestol til erstatning for en ældre, der blev nedbrudt, men den meget store stol overførtes i stedet for til Sønderborg. Den nye, der kostede 60 thaler, er på fire fag, altså noget mindre end den først leverede. Det har sikkert været hertug Hans den Yngre, der stod bag udskiftningen. De fire fag har fint udskårne relieffer med scener af Kristi liv og i den øvre frise er en række småbuster, der vil blive omtalt senere. Stolen står nu med en bemaling, der skjuler en del af detaljerne i billedskærerarbejdet. (Fig. 15)

Indirekte har også altertavlen mindelser om renaissance. Selve tavlen med sidefløje er ganske vist sengotisk, fra 1515, og de tilføjede udskæringer er barokke, fra 1655. Men storfeltet, der er malet 1814 af maler Stub fra Fyn, er en ret nøje, men lidt tør kopi af det storartede renaissance-maleri i altertavlen i Sct. Marie kirke i Sønderborg.

SVENSTRUP KIRKE

Noget renaissance-inventar er ikke bevaret i Svenstrup kirke.

Kirken har haft mindst 3 tidligere altertavler, hvoraf den ene var en renaissancetavle med malerier i storfelt og topstykke. Den nuværende tavle, der afløste et tysk maleri fra 1876 er udført i 1965 af Gunnar Hansen.

De to apostelfigurer på væggen er resterne af den sengotiske tavle fra den sidste del af 1400-tallet, mens krusifixet er et ungotisk processionskrusifix fra ca. 1300. Kirkens prædikestol er fra 1688. Den er i barokstil og udført af Friederich Ebbesen i Sjellerup.

HAVNBJERG KIRKE

Prædikestolen fra ca. 1625 er i senrenaissance. Den har ialt 7 fag med relieffer i arkader og med ret voldsomme hermer med rige frugtklaser på hjørnerne. Den har samme opbygning som de fleste af egnens renaissancestole, men afviger i alle detaljer så meget fra disse, at den hverken kan henføres til Ringerinck-, Tagsen- eller Ringnisværkstederne. Det er dog næppe tvivl om, at der er tale om et lokalt sønderjydsk arbejde. Det malede A under en hertugkrone, der sammen med årstallet 1679 pryder nordfaget, henviser til hertug August af Nordborg (1635—99), og det må nok høre til stolens ældste bemaling — de første 50 år har den stået umalet.

Herudover er kun den ene klokke, der omstøbtes af Michel Westphal 1597, fra renaissancen. De bevarede dele af middelalderinventaret befinder sig for størstedelens vedkommende i Nationalmuseet og inventaret i kirken er overvejende yngre end renaissancen.

OKSBØL KIRKE

Egentlig renaissance-inventar findes ikke i Oksbøl Kirke. Prædikestolen, der dateres til ca. 1625, er ganske vist af samme form som egnens lidt ældre renaissance-prædikestole, men alle detaljer er typisk barokke med en række ornamentter i bruskarok. Den er nært beslægtet med den samtidige Nordborg stol og må som denne tilskrives billedskæreren Jørgen Ringnis. Denne stol må så være udført kort før Ringnis ca. 1630 flyttede sit værksted til Lolland.

8 Sct. Marie kirke. Soldaterhovede på prædikestolen.

9 Sct. Marie kirke. Soldaterhovede på prædikestolen.

INVENTAR MED RENAISSANCE-MENNESKER

Det er kun nogle få af de i sidste kapitel omtalte inventardele fra renaissanceen, der er udsmykket med de små portrætbuster, som er dette billedheftes hovedemne. De 7 prædikestole, som har sådanne udskårne hoveder, vil derfor i det følgende blive nærmere gennemgået. For at få et mere fuldstændigt overblik over de udskæringer, der viser personer i tidens dragt, således som det nævntes i første kapitel, suppleres omtalen af disse 7 prædikestole med enkelte andre. Det drejer sig dels om de sydslesvigske stole i Eggebek og Munkbrarup, hvor helt samme typer af småbuster er repræsenteret, dels om nogle udskæringer i Ullerup, Ketting, Thumbby og Mjolden, hvor der er tale om andre figurtyper, som dog er vist i tidens dragt. I modsætning til foregående kapitels geografiske rækkefølge er her valgt en kronologisk inddeling fra Ketting som den ældste til Thumbby som den yngste af de daterede prædikestole. Hertil følger så den helt udaterede stol i Munkbrarup.

PRÆDIKESTOLEN I KETTING KIRKE

En af de ældste prædikestole i renaissancestil er Ketting-stolen, dateret til 1571. Den tilskrives den samme snedker, som har lavet Notmark-stolen, der nok er et par år ældre, og som muligvis også har lavet Tandslet-stolen i 1576. Den har fire ret smalle fag med reliefskårne bibelscener og et dørfag med en fremstilling af David og Goliath i fladsnit. De fire scener forestiller Evas skabelse, syndefaldet, korsfæstelsen og opstandelsen. Stolen er ændret 1773 og flyttet 1854. Årstallet 1773 er udskåret i døren. Denne stol er ældre end den type, der har små buster i den øverste frise, men har alligevel figurer i tidsdragt. De er anbragt i hjørnerne mellem de 4 fag i form af lidt primitivt skårne karyatider, stående på en lav konsol og bærende en søjlekapitel på hovedet. De to er kvinder, de to mænd.

Den ene kvinde er i hellang opslidset kjole, og hun holder en rundpuld det hat foran sig. Den anden er iført en kort dragt med pufærmer. Den ene af mændene er i kappe og knæbenklæder, den anden i kjortel, slag og snævre hoser. Begge har spidst klippet skæg. Den første holder en fugl i hånden, den anden en bog. De tager åbenbart nogle lette dansetrin og er i det hele levende og morsomt gengivet. Nogen sikker datering ud fra dragterne er næppe mulig, men de synes dog alle at være en del ældre end 1571. Kraverne, kappen og hoserne hører vel snarere hjemme omkring 1500, ja enkelte detaljer kan måske endda være endnu ældre. (Fig. 23)

PRÆDIKESTOLEN I ULLERUP KIRKE

Stolen bærer det indskårne årstal 1578 og er altså sikkert dateret. Den er opbygget af 4 fag samt et opgangsfag og har indtil 1696 haft yderligere et fag ved opgangen. Hvert fag har en normal renaissance-indramning med sidesøjler, tandsnitfrise og herover en halvbue med roset. Både i felterne under og over figurerne er reliefskårne indskrifter. Skønt reformationen forlængst var indført, og Ullerup endda før reformationsåret 1536 havde fået luthersk præst, så er indskrifterne på latin efter den katolske bibel.

I modsætning til de senere nedenfor omtalte typer, er fagenes hovedfelt imidlertid ikke prydet med bibelske scener, men med frempringende mandsbuster, anbragt i en medaillon, som regel med bladkrans, hvorom der er anbragt ranker, i tre tilfælde med drueklaser. De fem felter er alle forskellige, både hvad busterne og bladrankerne angår. Billedskæreren har med omhu skabt en variation i skemaet, så tilskuerne næsten tvinges hele vejen rundt for at få det fulde udbytte. Der har iøvrigt været tale om en dygtig billedskærer — hjørnerankerne er rutineret skårne og hovederne træder effektivt ud fra baggrunden. Alle busterne er skæggede mandsfigurer og alle er iført rustning. Alligevel er figurerne forskellige, idet deres hovedbeklædning og deres skæg varierer. De stærkt krøllede fuldskæg er på tre klippet spidst nedad, på en rundt og kort og den sidste har langt, tvedelt skæg. To af mændene bærer hjelm, de tre andre rundpuldede hatte af forskellig form.

En sikker datering ud fra disse dragtdele er ikke let. Den bred-

10

11

*Ullstrup kirke.
Tre mandshoveder på
prædikestolens hovedfelter.
De er muligvis
iført rustning
(tydeligst 11) og nr. 12
bærer hjelm med
nakkekam.*

12

skyggede hat kan minde om de hatte, mange soldater bar også ind i 1600-tallet, ligesom stormhatten med midtkam brugtes af fodfolket endnu i Trediveårskrigen. De er uden visir og tilhører snarest den åbne hjelmtype, der minder om den franske »burgonet«, der på dansk fik betegnelsen »pakkenellige« og som spredtes fra Sydeuropa nordpå i løbet af 1500-tallet eller — i den ene figur — måske en lidt ældre type, karakteriseret ved at skyggen er trukket skråt nedad over ørerne. Den hjelmtype, som netop fra Ullerup Kirke er kommet til Museet på Sønderborg slot, en såkaldt »krebsehjelm«, er yngre, efter 1620, og derfor heller ikke repræsenteret i udskæringerne på prædikestolen. Fælles for de fem figurer er, at der i intet tilfælde er tale om ridderudrustning. Alle fem mænd har tilhørt det menige fodfolk, i det udstyr som blev almindeligt op mod midten af 1500-tallet.

Ullerups prædikestol er så nært beslægtet med stolene i Medelby (1581) og Ladelund (1583), begge i Sydtønder amt, at der sandsynligvis er tale om samme værksted. Men ideen med portrætbuster i runde medailloner har været populær i tiden. Som regel var busterne dog ikke så fritstående som her, men i et noget fladere relief. Prædikestolen i Rømhø Kirke (fra 1584) har fire mands- og kvindebuster i bladkranse, 2 i hvert fag. På Nationalmuseet findes en kiste fra slægterne Pogwisch og Krognos, på Frederiksborg slot er flere lignende møbler og et Ditmarsken-skab fra 1545 har seks fine portrætbuster af mere adeligt snit end figurerne i Ullerup. På Flensborg Museum findes også flere møbler med portrætbuster, således et frisisk skab og en særlig fornem kiste fra 1560, stammende fra Roager.

ALTERBORDET I MJOLDEN KIRKE

Alteret er foran og på siderne dækket med et fyrretræspanel, der er udskåret med foldeværksfelter. Over disse er på forsiden anbragt fire næsten kvadratiske felter med stående småfigurer, indsluttet i en arkade. Alle figurerne, en dame og tre mænd, er morsomt, men primitivt udskårne i ret fladt relief. De er set direkte forfra, men er ejendommeligt forkortede og stive. Billedskæreren har været ængstelig for ikke at få hele fladen fyldt ud, så figurerne står ret klemt mellem dobbelte blade. Hjørnerne foroven er udfyldt af vingede englehoveder.

Broager kirke, prædikestol 1591. Stolen og himlen har nedhæng fra 1786. 13
På væggen i nordkapellet ses kalkmalerier.

De fire figurer er alle forskellige, men bærer dog alle høj krave med lin (kniplinger?) inderst. Mændene bærer alle skæg, de to har vide kapper, den tredje figurfrakke og kvinden er i hellang kjole med bælte og pufærmer. (Fig. 24—25)

Hele panelet kan ud fra skæringer og stil dateres til mellem 1575 og 1600, mens dragterne er for stiliserede til at tillade en nærmere datering. De synes dog at tilhøre en noget ældre periode. I det hele adskiller figurerne sig klart både fra Ullerup-medajllonerne og fra de nedenfor behandlede småbuster, og værkstedet skal vel nok søges i Ribe.

PRÆDIKESTOLEN I BROAGER KIRKE

På stolen er malet årstallet 1591, men den er senere flyttet og ændret, så den er en del mindre end den oprindelige. Den har nu seks fag, men har haft otte eller ni. Fagene har hver en firkantet bibelsk scene under en muslingeskal, det hele indsat i en pilasterbåret bue. I felterne nedenunder er der tyske bibelskrifter og i frisen ovenover de tilhørende bibelhenvisninger. På grund af stolens ændring svarer nogle af citaterne ikke til det relief, der er i feltet ovenover. Disse relief-felter viser syndefaldet, Moses med kobberslangen, tilbedelsen af barnet, Kristus på korset, opstandelsen og dommedag. Stolens hjørner mellem de seks fag dannes af pilastre. Under disse er der løvemasker og over disse er småbuster i tidsdragt. Stolen har ialt 12 af disse små portrætter, svarende til 2 for hvert fag.

Senere, vistnok 1786, er stolen forsynet med en nedhængende gennembrudt liste og en kvadratisk himmel, begge i Louis Seize-stil. En del af træværket er udført i intarsia med lysere træsorter. Dette fremgår imidlertid ikke mere, da hele stolen er malet. Den oprindelige staffering har sikkert været meget sparsom og har først og fremmest bestået af en forgyldning f. eks. på håret af personerne i de bibelske scener. Den nyere bemaling hindrer også et fuldt tilfredsstillende indtryk af de 12 små figurer. Figurerne er brystbilleder af både mænd og kvinder, alle i profil og klædt i borgerlige renaissance- dragter.

Sct. Marie kirke. Kvindefigur på prædikestolen, naturlig størrelse. 14

PRÆDIKESTOLEN I SCT. MARIE KIRKE

Denne meget store prædikestol, der som nævnt oprindelig var tiltænkt Egen Kirke, er fra 1599. Den havde kostet 80 rdl. og var før julen kommet til Egen, men snart efter overført til Sønderborg. Her måtte den afvente, at hvælvene i hertug Hans den Yngres kirkeudvidelse blev bygget færdige og først i 1600—01 blev den opsat — et arbejde, der besørgedes af lokale snedkere. De forsynede den også med trappe, og Peter Maler foretog den yderst sparsomme bemaling, som stolen nu fremtræder med.

Prædikestolen har syv fag, hvis midtfelt består af en reliefskåret bibelscene, anbragt under en bue, der bæres af pilastre og indrammes af smalle sidefelter med akantusranker. Scenerne forestiller syndefaldet, bebudelsen, Jesu fødsel, korsfæstelsen, opstandelsen, himmelfarten og dommedag. Herunder er bibelciterer på højtysk og over felterne henvisninger, altså helt samme skema som i Broager. Under sidefelterne, mellem bibelstederne, sidder små løvemasker og oven-

over, i den øverste frise, er anbragt de 14 små portrætbuster. Hængende under stolens hjørner er endelig anbragt små bevingede englehoveder.

De små firkantede felter med reliefskårne figurer er som i Broager afbildet som brystbilleder i hel eller halv profil. Der er vist ialt 6 kvinder og 8 mænd. Af disse er 11 vist med hovedbeklædning og kun 3 mænd er barhovede, og af mændene bærer de 6 skæg af stærkt varieret snit. Også i påklædning er der forskel, både på kvinderne og mændene. Der er således ikke to af felterne, der er ens, og serien består altså åbenbart af 14 eksempler på 1500-tals mennesker. I modsætning til Ullerup, men i lighed med Broager, er der imidlertid ikke tale om soldater, men civile. Kun to af mændene bærer hjelme, den ene en åben jernhat med skygge og fjerbusk, den anden med drejeligt visir, midtkam og fjerbusk. Det ser ikke ud til, at de iøvrigt bærer rustninger, men måske skal trøjen være et brystharnisk med skulderbeskyttelse. Af de øvrige mænd bærer den ene en blød, gennembrudt hue, den anden en høj, blødpuldet hat med bred opbræmmed kant og den tredje noget, der mest minder om en laurbærkrans, mens resten er barhovede. De to hjelmklædte bærer overskæg, det samme gælder 3 andre, mens en har et langt flagrende fuldskæg og omhyggeligt fremadrettet frisure. To af mændene har brede møllestenskraver, hvoraf den ene er stærkt foldet. Også fire af kvinderne har brede kraver, den ene foldet. Tre af kvinderne har åbne kåber, to har små stofhuer, en bærer hat, hvorunder alt håret er samlet og tre har kyse- eller hætteagtig hovedbeklædning. Der er i alle tilfælde tale om udpræget borgerlige dragter. Smykker eller kostbare modeklædninger forekommer ikke på nogen af de 14 relieffer.

PRÆDIKESTOLEN I EGEN

Denne prædikestol anskaffede kirken i 1600, efter at den havde måttet aflevere den nye stol, som var udført året før, til Sønderborg. Også denne stol bestiltes hos Ringerinck i Flensborg, men den kostede kun 60 daler. Den er da også mindre, kun på fire fag, men er ellers af samme opbygning som Sønderborg-stolen, og den ligner især de nedenfor nævnte stole i Eggebek og Munkbrarup. De fire fag har fint skårne bibelske scener, der forestiller Kristi fødsel, Kristus på korset,

Ketting kirke, 1571. Hjørnefigurer, der indrammer prædikestolens felter. 23

24 Mjolden kirke, alterbordsforside ca. 1575—1600. Kvindefigur i hellang dragt med høj, opstående krave.

og den høje krave og knapperne dukker op lige efter 1500. Figurerne synes altså at være mindst 50 år ældre end det år, de blev udskåret.

Omtrent tilsvarende forholder det sig med figurerne i Mjolden, selvom det kan være svært at bestemme på grund af skæringernes primitive fortegnis og af størrelsesforholdene. Den meget høje krave med kniplingskant eller hvid pibekrave op mod kinderne forekom-

Mjolden kirke, alterbordsforside, ca. 1575—1600. Mandsfigur med knækort, 25 folderig kåbe med poseærmer og høj, opstående krave.

mer dog først et stykke ind i 1500-tallet, til gengæld er den halvlange læggede vams med bælte almindelig allerede i sidste halvdel af 1400-tallet. Endelig er den ærmeløse klokkeformede kappe kendt i Italien og Frankrig gennem hele 1400-tallet, i hvis slutning den også blev almindelig i Nordtyskland. Den hellange, foldede kjole med bredt, vandret bælte forsvinder de fleste steder i årene op mod 1550. Mjolden-figurene, der iøvrigt synes at afbilde en bedre klædt

26 Eggebek kirke. Ca. 1608.
Kvindefigur i »kvaderstensniche« med hue
og pibekrave.

samfundsgruppe end Ketting-figurerne, må være klædt i dragter, der er mindst 30—40 år ældre end skæringstidspunktet. Hvad endelig Ullerup-soldaterne angår, så forekommer en datering af udstyret til første halvdel af 1500-tallet at være mest sandsynlig. Et par af jernhattene kan godt være ældre, men hjelmen med høj takket kam og nedadvendt kant er nok snarest fra tiden op mod 1550. Det samme gælder samme figurs tvedelte skæg, der bl. a. kendes fra portrætter af Lucas Cranach fra midten af århundredet. Denne skægmode dukkede op i italienske renaissanceportrætter i den første fjerdedel af 1500-tallet og bredte sig derpå til Nordeuropa, men synes dog først at være mere almindelig i Danmark omkring århundredets midte, som det bl. a. ses på Sandfeldts dobbeltportræt af Oluf Krognæs og Anne Hardenberg fra 1577. I det hele taget er Ullerup-figurerne næppe mere end 20—30, højst 50 år, bagefter moden.

Nybøl kirke, 1608. 27
Kvindefigur med kyse- eller hækkeformet
hovedtøj, pibebræve og pufærmer.

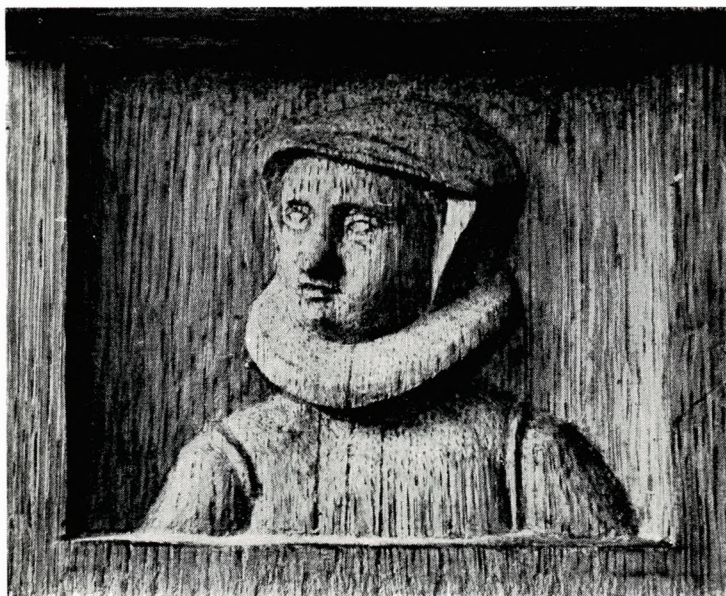
Alle de omtalte prædikestole, der i den øverste frise har små por-trætbuster, er tilskrevet Hinrich Ringerincks værksted, og det vil derfor være rimeligt at behandle disse figurers klædedragt under et. Mens mandfigurerne kan være med eller uden hat, bærer alle kvin-derne et hovedtøj. Der er tale om flere forskellige typer, men langt den almindeligste er den kyseformede, der åbner sig lidt ved tin-dingerne og går ned langs kinderne, nogle gange helt enkelt, andre gange med en kantning af hele forkanten. Det er muligt, at den ydre kappe i nogle billeder blot er et tyndt lin, det kan blot ikke afgøres. I nogle tilfælde ses en tætsluttende kappe under den ydre

28 Eggebek kirke, ca. 1608.
*Kvindefigur med hue med svungne hjørner,
hvorunder tætsluttende lin.*

hue og ved alle disse huer er der tale om gifte kvinder — i renaissanceens mere borgerlige kredse måtte kun ugifte kvinder bære håret synligt frem under hovedtøjet. Denne huetype, der er rundt afsluttet bagtil eller som måske er forsynet med et særligt nakkestykke, der dog ikke kan ses her, kan ikke dateres særligt præcist. Et kvindeportræt af maleren Barthel Bruyn d. Æ. fra 1524 og et andet af Joos v. Cleve fra 1525 har nært beslægtede hovedbeklædninger — især minder de om Sønderborg fig. 14 og 29, Nybøl figur 27 og Eggebek fig. 26. — og det samme gælder datteren Elisabeth på Hans Holbeins portræt af familien Thomas More fra 1527—28 og i nogen grad samme malers tegning af Margaret Bryan.

Mens disse eksempler altså er mere end 50 år ældre end skæringerne, kan der også findes paralleller, der er ganske nære i tid. Det

Sct. Marie kirke, 1599. 29
Kvindefigur med pibekrave over højhalset dragt og
kyseformet hovedtøj med opbræmmet kant.

gælder et fransk portræt af Maria Stuart fra 1560—70, der især minder om Dybbøl, fig. 30 og et portræt af en borgerfrue, malet 1587 af H. v. d. Mast. På danske portrætter genfindes den samme hue på Tobias Gemperles portrætter af Edel Hardenberg 1580, af Ide Ulfstrand 1585 og beslægtede — dog i ædelstensbesatte udgaver — i hans billeder af Birgitte og Inger Rosenkrans, Anne Rønnow og Dorthe Lange og enkelte billeder med samme huetyper kan træffes helt op mod 1625.

Af andet hovedtøj på kvinderne må nævnes de små huer eller kalotter med eller uden kant, samlet i en lille knop i nakken. De har næppe været særlig hyppige blandt tidens ofte voldsomme og fantasifulde hår- og hatteopsætninger. De har mest været benyttede til hjemmebrug, men var trods dette ofte fornemt broderede eller perleprydede — måske er Sønderborg fig. 34 en af de finere varianter,

30 *Dybbøl kirke, 1605.*
Kvindefigur i dragt med pufarmer og pibekrave. Huen
slutter ikke tæt og håret anes ved tindingerne.

selvom den ikke helt kan stå mål med en kalot, som hertuginde Eleonora Gonzaga bærer på Tizians portræt fra 1500-tallets midte. Alt i alt er det dog ikke en type, man bar, når man lod sig portrættere og den træffes derfor kun sjældent på tidens billeder.

Enkelte kvindefigurer bærer et hovedtøj, der består af en nakkehue med en trekantet snip, der rager ned i panden, men lader håret frit om tindingerne. Den kendes fra enkelte franske og italienske billeder fra før 1500-tallets midte, bl. a. i et maleri af Catherine Medici, men udvikler sig iøvrigt først hen mod århundredets slutning. Den findes her på hollandske, tyske og engelske portrætter, — i sidstnævnte tilfælde benævnt »stuart-hue«, mens den øjensynlig ikke optræder på danske før 1600. Den kvinde, der i 1608 er afbildet i Ny-

Nybøl kirke, 1608. 31
Kvindefigur med hæ, der går ned i en trekantet snip
i panden og lader håret ved siderne frit.

bøl, fig. 31, synes således at have været med på noderne. Til gengæld synes den skæve hæ eller hårpung, som bæres af kvinden fra Munkbrarup, fig. 35, at have været ret gammeldags. Der kan dog være tale om en baret med skæv hårpung, hvor blot baretten er udeladt — en sådan baret bar således Chr. III's dronning Dorothea på Jacob Bincks maleri fra århundredets midte.

Går man fra hovedtøj og frisure over til at betragte resten af klædedragten, må man af gode grunde indskrænke sig til at se på kraverne og skuldrene. Langt de fleste har brede pibekraver i møllestensfacon, men der er ret store variationer. Kjoler eller bluser med

32 *Sct. Marie kirke, 1599.*
Kvindefigur med lille hue (broderet?) i nakken,
så det kortklippede hår er synligt.

pufærmer eller i det mindste en lille udposning ved skulderleddet hører også til den mest udbredte form, men en løs kappe eller en åben trøje ses dog også på flere skæringer, omend kun een, Munkbrarup fig. 37, er så åben, at det ene bryst er blottet. De brede pibekraver dukker først op et stykke ind i 1500-tallet. Det fortælles, at det egentlig var den senere Henrik II af Frankrig, der opfandt den for at skjule en medfødt halsskævhed. Det har i så fald været i hans meget unge dage, — han blev konge i 1548, — idet der kendes enkelte spanske og franske portrætter med begyndende pibekraver fra ca. 1525—30, men mere udbredt i Europa blev moden dog først efter 1550. På danske adelsportrætter kendes pibekraven op mod kvinderne fra 1570'erne og 1580'erne, f. eks. i billeder af Ide Ulfstrand, Anne Rønnow, Edele Hardenberg og Dorthe Lange, mens den flade helt cirkelformede krave først dukker op i 1590'erne og omkring 1600,

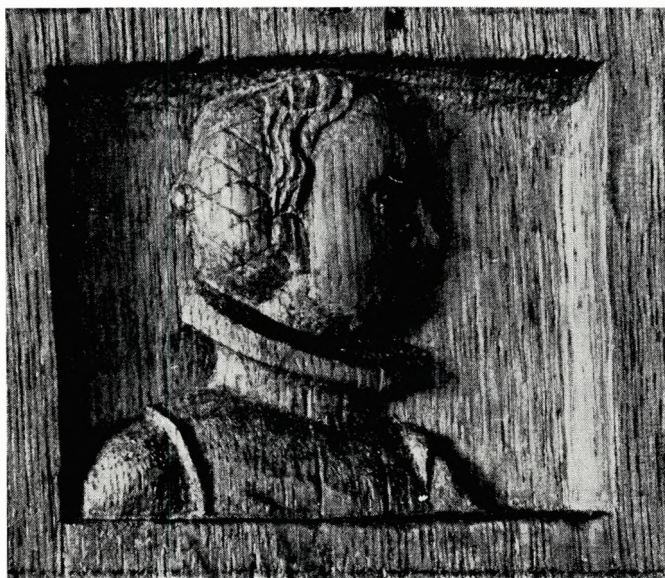

*Egen kirke, 1600. 33
Kvinde med lille hue i nakken og højhalset
kjole med pibekrave.*

f. eks. i billeder af Karen Rostrup, 1597, Margrethe Krabbe, 1596, og Sophie Galt. Også Frederik II's dronning Sophie bærer på billeder efter 1600 en sådan krave og det samme gælder et portræt af Anna af Østrig fra 1625. Udskræingerne fra Eggebek fig. 26 og 28, Dybbøl fig. 30, og Nybøl fig. 27, er alle af den senere type.

Lidt ældre er måske de højkravede typer, der er gengivet i Sønderborg fig. 29 og 34 og Munkbrarup fig. 19. Denne type kan i alt fald godt være lidt ældre end 1550, selvom den mange steder fortsætter op gennem århundredet, som det f. eks. ses på portrætter af Birgitte Gøye (ca. 1555), Mette Ronsenkrantz og Karen Gyldenstjerne (1576).

Kvindeportrætterne på de små udskræinger repræsenterer således forskellige moder, men de kan dog alle placeres indenfor 1500-tallet

34 *Sct. Marie kirke, 1599.*
Kvinde med lille (broderet?) hue og højhalset
kjole med smal pibekrave.

med klar overvægt for modedetaljer fra århundredets sidste halvdel.

Meget anderledes forholder det sig ikke med mandsportrætterne. Trods det ensartede præg er der små forskelle både i udseende, hår og skæg samt i dragt. Der er i enkelte tilfælde så stor lighed mellem to forskellige skæringer, at der må ligge samme model eller forbillede bag. Det gælder således tre relieffer fra Nybøl, hvoraf dog de to her viste er spejlvendt i forhold til hinanden. Det er til gengæld det eneste eksempel, der overhovedet er på så stor lighed mellem relieffer på samme prædikestol. Dog er der også meget store ligheder mellem to figurer fra Dybbøl (fig. 40 og 41), der også er indbyrdes spejlvendte, og to andre fra Eggebek (fig. 38 og 39), der ligeledes er spejlvendte. Hertil kommer så en ret stor lighed i ansigt, hår og skæg mellem disse fire, hvorimod de bærer bred pibekrave og knappet vams i Dybbøl og lav, nedfaldende krave og trøje uden knapper i Eggebek. Endelig er der en ikke ringe indbyrdes lighed

*Munkbrarup kirke. 35
Kvindefigur med hue eller hårpung og pipekræve.
Kåbe med pelsbræmmet (?) kant.*

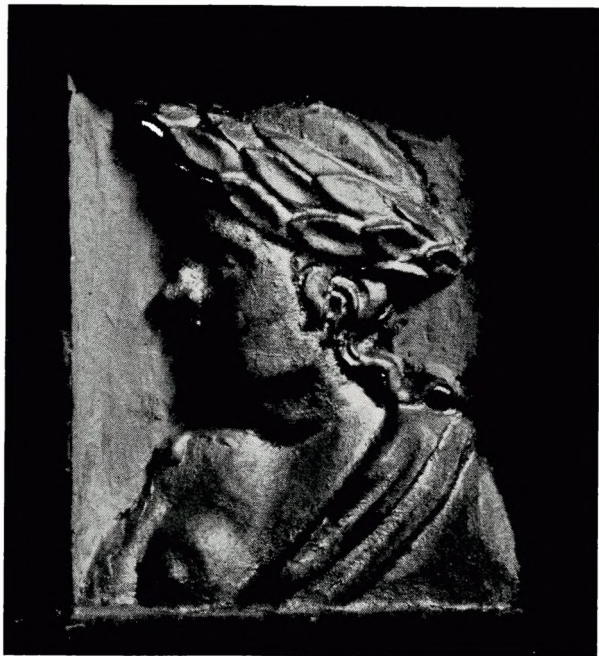
mellem en figur i Egen (fig. 20) og en tilsvarende i Sønderborg (fig. 21), idet dog den første er malet, så detaljerne er udviskede. Dragterne er lidt forskellige.

I det hele taget er der store forskelle allerede i hår- og skægmoderne. Fuldskægget er mest udbredt, men det findes både helt kortklippet, længere vandret afskåret og langt og spidst. De fleste har fuldskæg med skægget både på hagen og kinderne, men enkelte har glatte kinder og kun et hageskæg og overskæg (Eggebek fig. 38, Sønderborg fig. 8 og måske nr. 21 og 44 og evt. Broager fig. 57). Andre har kun overskæg (Sønderborg, Egen og Nybøl) og endelig er en række helt glatbarberede (Sønderborg, Dybbøl, Nybøl). Håret er hos alle de barhovedede mænd lokket og fremadredt, i et enkelt tilfælde (Sønderborg fig. 43) med vandret afskåret pandehår.

36 *Nybøl kirke, 1608.*
Figur (kvindelig?) med løshængende dragt og
bladkrans om hovedet. Halvlangt hår.

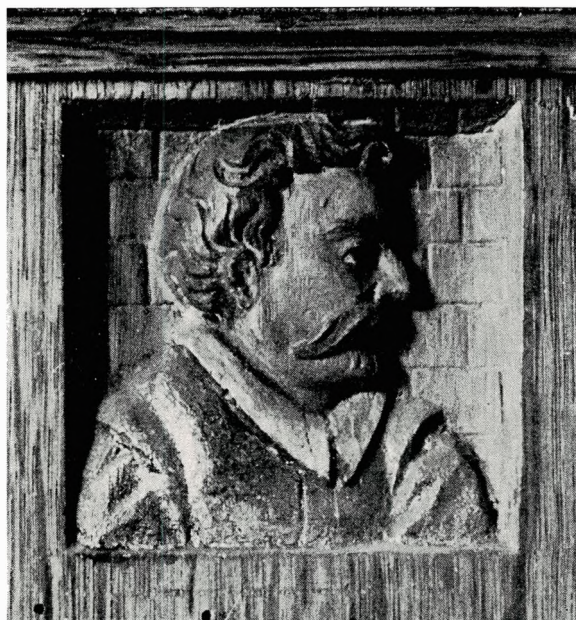
I det hele taget er mændene overvejende uden hovedbeklædning. Tidligere er nævnt, at et par var udstyret med hjelm, nemlig Sønderborg fig. 8 og 9. Den ene har en jernhat med skygge og kamudsmkning i nakken, den anden har visir, nakkebeskyttelse og fjerduk på toppen. Trods den ekstra prydelse er der som ved Ullestrup-figurerne tale om fodfolkshjelme. Begge synes muligvis at være iført et metal-brystharnisk og den ene har øjensynlig også en skulderbeskyttelse i metal. Det kan vel ikke helt afvises, at han faktisk bærer fuld rustning trods den åbne hjelm og således måske er lidt finere end en menig landsknægt.

*Munkebrarup kirke. 37
Kvindefigur med løst gevandt over skulderen
og bladkrans om hovedet.*

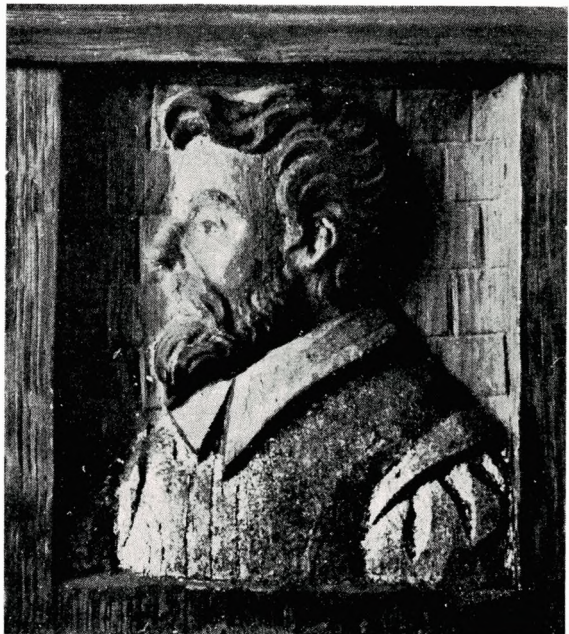
En helt anden hovedbeklædning træffes på Sønderborg fig. 44, en højpuldet stofhat med opsmøget kant. De nærmeste paralleller synes at være nogle huer med høj puld og opsmøget kant, som kendes fra italienske stormandsportrætter allerede før 1500, men som synes at være fortsat blandt borgere i Mellemeuropa lidt ind i 1500-tallet. En helt nøjagtig tilsvarende hat er det dog ikke lykkedes at finde, selvom den kan minde om nogle portrætter udført af Lucas Cranach den Ældre lige omkring 1500. I alle tilfælde synes dette hovedtøj at have været stærkt forældet, da Sønderborg-stolen blev skåret 1599.

I dragterne går to kravetyper hele tiden igen, pibekraven og den bløde, nedfoldede, og desuden bærer en del af mændene åbentstående trøjer eller kåber uden egentlig krave. Pibekraverne varierer i bredde, men er tilsyneladende alle af den større, stærkt foldede type, der

38 *Eggebek kirke, ca. 1608.
Barhovedet mand med skæg og dragt med
blød krave (jvf. fig. 39 og 40—41).*

kendes fra utallige adelsportrætter. Af hjemlige malerier kan Jacob Hans Spiegel fra 1570'erne og Gemperles portræt af Jørgen Rosenkrantz fra 1589 nævnes som eksempler beslægtede med Dybbøl fig. 40—41. Den mere udbredte stivede pibekrave, der forekommer i Sønderborg, Egen, Dybbøl, Eggebek og Nybøl, kendes herhjemme i adelsportrætter fra slutningen af 1580'erne og især fra 1590'erne og efter 1600, således på et portræt af Ditlev Holck fra 1596 og en række billeder af Chr. IV i de første ti-år efter 1600. I fransk og spansk mode er kraven som nævnt populær allerede i 1500-tallets midte og allerede omkring 1620 afløses den på mandsdragten i modecentrerne af en bred nedfaldende kniplingskrave. De mænd, der på de her omtalte skæringer er udstyret med den brede pibekrave, har dog ved deres tilblivelse været nogenlunde med på noderne.

*Eggebek kirke, ca. 1608. 39
Mand med fremadredt, lokket hår og spidst skæg
i dragt med blød krave og poseærmer.*

Knap så modebevidste synes de mænd at have været, der blev afbildet med den smallere nedadbøjede krave. De nære paralleller finder man ikke blandt tidens adelsportrætter, men langt snarere blandt borgerne, vel først og fremmest håndværkerne.

Allerede i 1460'erne optrådte i Italien borgere med overtræksvams med V-formet udskæring uden knapper og udslået krave, omkring 1510 optræder blusen med en lodret række knapper ned midt foran. I disse tidlige eksempler er der nok tale om adelige portrætter, men moden forsvinder tidligt fra de dyre pragtklæder og fastholdes kun blandt de mere jævne borgere. Det vil sige, at man ved disse relativt få småbilleder, først og fremmest repræsenteret i Nybøl, ikke kan afvise, at forbillederne er hentet på stedet, blandt billedskærerens håndværker-kolleger i Flensborg. Særlig sandsynlig er dette dog ikke.

40 *Dybbøl kirke, 1605.*

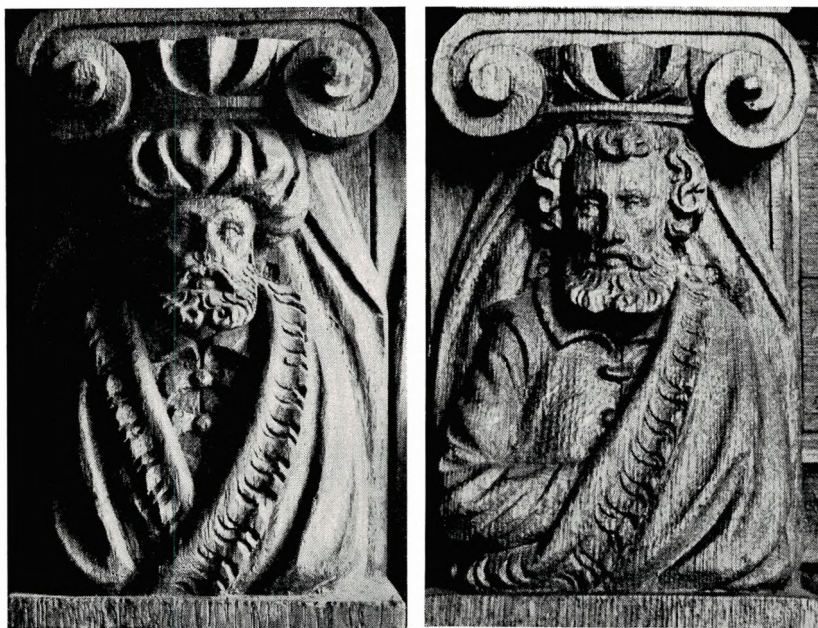
*Mand med hår og skæg omtrent som Eggebek fig. 38—39,
men med knappet dragt og pibekrave.*

I denne dragtoversigt er gennemgået de egentlige dragttyper, der er repræsenteret på disse prædikestole. En enkelt gruppe, der er nævnt i kapitel III, er imidlertid sprunget over. Det drejer sig om de små hoveder, der er forsynet med bladkrans i stedet for egentlig hat eller hue. Kransen træffes i de fleste tilfælde på mandsporætter, men enkelte synes dog snarest at forestille kvinder. Imidlertid synes der ikke i de almindelige malede portrætter fra 1400- og 1500-tallet at være personer med sådanne kranse som hovedbeklædning. Det har i alle tilfælde ikke været nogen særlig udbredt mode, og tanken om en lokalmode for Flensborg og omegn kan man vel roligt afvise. Det må derfor overvejes, om der kan være tale om noget andet end en bladkrans, altså en hue, der hos billedskæreren er kommet til at se ud som en bladkrans?

*Dybbøl kirke, 1605. 41
Mandsfigur i omtrent spejlvendt udgave
af fig. 40.*

Hertil må for det første siges, at billedskæreren i alle de øvrige skæringer ikke har haft besvær med ganske klart at gengive hueformerne. For det andet kan man i et par tilfælde, f. eks. Sønderborg fig. 46, tydeligt se de lokkede hår både i panden og på issen, altså på begge sider af den omhyggeligt udskårne blandkrans. Er det en hue, har den i disse tilfælde været uden puld. Den eneste form for hovedtøj fra tiden, der set fra siden kan minde om en krans, er den meget udbredte flade baret. Det var en af 1500-tallets mest udbredte stormandshatte, ofte udsmykket med skindbeklædning, fjer, perlerader eller ædelstene. Den kendes fra portrætter af Albrecht Dürer, f. eks. hans maleri af kejser Maximilian med familie fra 1515, Jean Clouets portræt af den franske konge Frans I fra ca. 1530 og Hans Holbeins portrætter af Henrik VIII mellem 1530 og 1540. Her-

42 *Thumby kirke, 1620.*

*Kapitelbærende hermer i form af skæggede mænd
i pelsbrættet kåbe på prædikestolen.*

hjemme er baretten ikke mindst kendt fra flere portrætter af Chr. II, men også senere i 1500-tallet, f. eks. i billeder af Chr. III og kansler Johan Friis, mens de i kvindeportrætter bl. a. kendes fra flere billeder af dronning Dorothea. Alt i alt må det dog siges, at hvis skæringernes bladkranse skal gengive en sådan baret, kan billedskæreren næppe have haft en rigtig baret at se efter. Dertil synes forskellen for stor. Spørgsmålet bliver derfor, hvad havde billedskæreren i det hele taget at se efter? Arbejdede han efter levende model eller efter malerier eller kobberstik? Dette heftes sidste kapitel skal behandle dette problem.

Sct. Marie kirke, 1599. 43
Mandsportræt med fremadredt hår og langt skæg.

Sct. Marie kirke, 1599. Mand med høj, blød hue med bred kant. 44

45 Dybbøl kirke, 1605. Mand med bladkrans.

46 Sct. Marie kirke, 1599. Mand med bladkrans over krøllet hår.

BILLEDSKÆRERNE

Netop spørgsmålet om de små figurer med bladkrans om hovedet må lede til en nærmere undersøgelse af spørgsmålet om, hvad billedskæreren har set efter.

Da de fleste af småfigurerne er iført overvejende korrekte dragter, er det helt indlysende, at billedskæreren ikke har siddet og digtet disse figurer lige ud af luften. Omvendt synes det klart, at hvis han ved personerne med kransene havde brugt levende model, så måtte han have gengivet deres hovedtøj betydelig bedre og mere præcist. Man kan ikke forestille sig, at en billedskærer kan gengive mændenes huer og kvindernes kyser helt korrekt og så måtte give helt op overfor tidens mest udbredte hovedtøj, baretten. Billedskæreren kan øjensynlig ikke have brugt levende model eller egne tegninger efter sin samtids mennesker.

Dette svarer fuldt ud til vor viden om billedskærernes øvrige arbejde. Når prædikestolene i Egen, Dybbøl, Eggebek, Nybøl og Munkbrarup alle har de samme fire bibelske scener, nemlig Kristi fødsel, Kristus på korset, opstandelsen, himmelfarten, og når disse tilmed er nært beslægtede i opbygning, så er det helt klart, at billedskæreren har haft noget at se efter. Han har brugt andre billeder som forlæg. Der kan her være tale om malerier, tegninger, kobberstik eller træsnit, men langt det almindeligste af dette har været kobberstik eller træsnit. Muligvis har mester ligefrem ejet en illustreret bibel. Det kunne måske være den første illustrerede danske udgave af Det nye Testamente fra 1524, — der iøvrigt blev beskyldt for at være skrevet på »flensborgdansk« — den fornemme Chr. III's bibel, den første fuldstændige bibeloversættelse, der udkom 1550 eller den ældste oversættelse af Luthers Huspostil fra 1564 med træsnitkopier efter Hans Brosamers bibelbilleder. Snarere kunne det dog måske være en af de ældste protestantiske tyske bibeludgaver, f. eks. Lübecker-bibelen 1533 eller Magdeburg-bibelen 1536, der begge benyttede samme træsnit af Erhardt Altdorfer som Chr. III's bibel eller Det nye Testa-

mente, der blev udgivet 1548 af Erasmus af Rotterdam med illustrationer af Hans Brosamer eller måske en illustreret Wittenberg-bibel fra 1585.

Disse store bibeler var imidlertid ret kostbare og først og fremmest beregnet til kirkerne. De var vel også ofte lidt uhåndterlige og selv i de bedst illustrerede var antallet af billeder begrænset. De samme kunstnere, hvis kobberstik eller træsnit blev anvendt i biberne, var imidlertid også mestre for en række billedserier med bibelske motiver. Bogtrykkerier i Tyskland, Frankrig og Schweiz, herunder især nogle meget virksomme trykkerier i Frankfurt, udgav disse serier til salg over hele Europa. Også de første danske bogtrykkere forsøgte sig, således Lorenz Benedicht, der 1573 udgav en »Passional« med dansk tekst af Rasmus Hansen og med 50 billeder nært beslægtet med træsnit af Virgil Solis. Blandt de kendteste kunstnere var Lucas Cranach, Hans Holbein og Albrecht Dürer, der alle fik udført talrige grafiske arbejder. Albrecht Dürer udsendte en hel række bibelske serier, således »Apokalypsen« og de første træsnit til »Den store Passion« i 1498, den såkaldte »Grønne passion« fra 1504, hvor træsnittene med scener fra Kristi lidelseshistorie er trykt på grønt, »Kobberstik-passionen« fra 1507—12, »Den lille træsnit-passion« fra 1509—11, en Marialegende og endelig en serie med bibelske scener i stort tværformat fra 1520—24. Af disse var især den lille passion meget udbredt.

Mindst lige så udbredt blev imidlertid en stor mængde bibelske serier af andre kunstnere, hvoraf mange var stærkt Dürer-påvirkede. Blandt de tyske kunstnere kan nævnes Bernhard Salomon, der udgav sin bibelske serie 1553—54, Hans Brosamer, der døde kort efter 1558, Virgil Solis, hvis træsnit bl. a. blev kopieret i Fr. II's bibel fra 1589, Jost Amman, der udførte bibelske serier 1564—65 og hans samtidige Tobias Stimmer. Også en række nederlandske grafikere var meget virksomme, således Abraham de Bruyn og sønnen Nicolai, Hendrik Goltzius fra Haarlem og Crispin de Pas — de to sidste, der døde henholdsvis 1617 og 1637, fik især i første halvdel af 1600-tallet meget stor indflydelse også her i landet.

Adskillige af disse grafiske arbejder kan genkendes i billedskærernes og malernes bibelske scener. Fra Dürers lille passion har den billedskærer, der har leveret felterne til Sct. Mariekirkens prædikestol, hentet opstandelsesbilledet, hvor Kristus står over kisten med sejrspanen hævet og hvor de romerske krigere er grupperet to på hver

*Eggebek kirke, 47
ca. 1608.
Figur med
bladkrans med
nedadvendte
blade.*

*Dybbøl kirke, 48
1605.
Figur med
bladkrans,
hvor bladene
vender
begge veje.*

49 Egen kirke, 1600.
*Prædikestolsfelt med opstandelsen efter
Albr. Dürers »lille passion«.*

side af kisten. Denne scene genfindes imidlertid endnu et sted i samme kirke, nemlig i altertavlens topfelt, hvor maleren også har benyttet Dürers kobberstik som forlæg. Kobberstikket er fra ca. 1510, prædikestolen fra 1599 og altertavlen fra 1618. Dürers passion har således præget andre kunstnere gennem mere end 100 år i så høj grad, at den tydelig kan genkendes hos både malere og billedskærere.

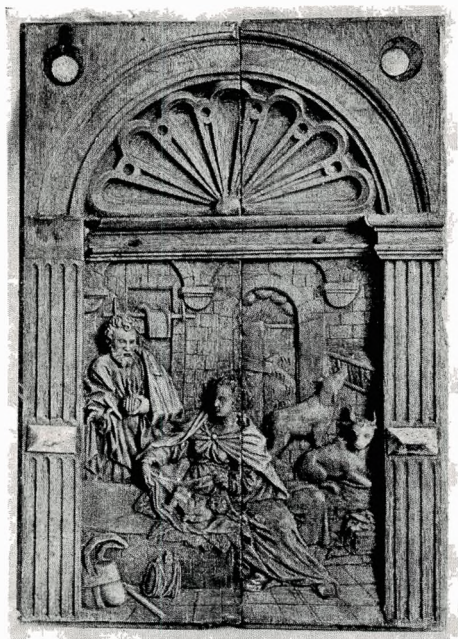
Denne opstandelsesscene går iøvrigt igen i de fleste af de her nævnte prædikestole, og Erik Moltke har i Danmarks kirker foretaget en nøjere gennemgang heraf. Foruden i Sønderborg findes den næsten mage til i Egen, Nybøl og Kliplev og lidt varieret findes scenen i Dybbøl, Eggebek og Munkbrarup. Nogen forskel er der dog på scenens udformning disse steder, idet Kristus i Dybbøl, Eggebek og Munkbrarup løfter sin flagrende kappe med sin højre hånd, mens han i Sønderborg, Egen, Nybøl og Kliplev hæver den velsignende, mens kappen blaftrer viltert bag ham. Disse forskelle kan måske skyldes billedskærers uafhængighed af sit kunstneriske forbillede, men da han iøvrigt selv i helt små detaljer viser en stor trofasthed

*Dorotheas kapel, 50
prædikestolen. Kristi opstandelse efter
Albr. Dürers »lille passion.*

mod forlæggene, er denne forklaring ikke overbevisende. Langt mere sandsynlig er Moltkes opfattelse, at billedskæreren ikke har haft et originalt Dürer-stik, men har kendt det via et par indbyrdes afvigende, lidt yngre kopier. Så behøver man heller ikke at antage, at billedskærerværkstedets grafiske blade har været næsten 100 år gamle.

Som nævnt havde nogle af prædikestolene samme fire bibelske scener, nemlig Kristi fødsel, Kristus på korset, opstandelsen og himmelfarten, ligesom disse scener også går igen på nogle af de prædikestole, der har flere end fire felter bl. a. Sønderborg, Kliplev og Bov. Det var så nærliggende at tænke, at man kunne genfinde også Dürers passionsbilleder i de tre andre scener. Dette var så meget mere nærliggende, som en kiste i Flensborg Museum har de samme fire

51 Dybbøl kirke, 1605.
Prædikestolsfelt med Kristi opstandelse efter
kobberstik af Ægidius Sadeler i
værket »Salus generis humani« fra 1590.

scener i samme rækkefølge. Det er imidlertid ikke tilfældet. Georg Garde har påvist, at scenerne med Kristi fødsel og himmelfarten er skåret efter en serie på 12 kobberstik af Ægidius Sadeler, der igen lavede dem efter malede forbilleder, bl. a. af Hans von Aachen og Georg Hoefnagel, der vistnok var initiativtager til udgivelsen. Hele serien tryktes 1560 i Nürnberg under titlen »Salus generis humani«. Denne serie har været velkendt i Sønderjylland. Den er også benyttet i adskillige udskæringer, hvor ikke blot de her nævnte, men også andre scener er anvendt, og den brugtes af maleren Hans Schmidt, der 1627 malede sangerpulpituret i Tønder kirke. Hvis man endelig ser på nogle af de bibelscener, der ikke er med i de fire her særlig omtalte, så kan den nære afhængighed af forbillederne også der tydelig påvises. Erik Moltke har således vist, at en af de gammeltestamentlige scener fra Sønderborg prædikestol er taget efter et stik

Broager kirke, 1591. 52
 Prædikestolsfelt med Adam og Eva.
 Forlægget er ikke det samme
 stik af H. Goltzius, der er benyttet i Sct.
 Marie, Bov, Kliplev og Tinglev.

af Haarlem-mesteren Hendrick Goltzius. Samme forlæg er så genanvendt til de tilsvarende scener i prædikestolene i Kliplev, Tinglev og Bov og i et felt i fontehimmelen i Kliplev.

Det er således helt tydeligt, at man ved udførelsen af de bibelske scener til prædikestole og andet kirkeinventar har arbejdet ret nøje efter forlæg i form af kobberstik og træsnit. Det er ligeså tydeligt, at en billedskærer måtte råde over et ret stort antal billeder som forlæg for at kunne imødekomme kundernes ønske om, hvilke scener, der nu skulle anvendes. At de samme billedskærere også leverede til andre kunder end kirkerne fremgår af, at mange rent verdslige skabe og kister har udskårne fyldninger med bibelske motiver. At enkelte billedskærere kunne besidde endog meget store billedsamlinger, fremgår af enkelte bo-opgørelser fra renaissanceen. Da Mester Jørgen, bil-

ledhugger i Malmø, var død, overtog hans kollega, Jacob Kremberg, et egeskrin, hvori lå over 500 »kunststykker«, en imponerende grafisk samling.

Spørgsmålet bliver nu, om denne afhængighed af de grafiske forbilleder udstrakte sig til andet end selve de bibelske scener. En prædikestol bestod jo af meget andet end lige netop billedfelterne. Der var dels tale om den rent snedkermæssige indramning og opbygning med øvre og nedre frise, men der var også tale om utallige andre udskæringer med planter, bladranker, englehoveder, løvemasker og så de her særlig omtalte små portræt-relieffer. Og da kan det jo nok fastslås, efter gennemgangen af disse relieffer, at også her må der have været nogle forlæg at arbejde efter. De værksteder, der var så afhængige, når det gjaldt de bibelske motiver, kan ikke tænkes at udvise nogen selvstændighed, når det gælder de øvrige udskæringer.

Det viser sig da også, at der har eksisteret talrige træsnit og kobberstik af ren ornamentale art, f. eks. med plantemotiver. En del af disse motiver blev ligefrem udgivet i særlige mønster- eller modelbøger. Den ældste tyske blev udgivet i Augsburg 1523 af Johan Schönsperger og den fulgtes snart af flere. Især udkom mange mønsterbøger i Frankfurt med stik bl. a. af H. S. Beham og N. Brenner. Nogle af de mest udbredte blev udgivet i Nürnberg af Johan Sibmacher i 1597, 1601 og 1604. Der var således også for ornamenternes vedkommende forbilleder nok at få fat i.

Noget sikkert forbillede til de her viste portrætrelieffer er det desværre ikke lykkedes at finde. Det er givet, at de må have eksisteret og beslægtede billeder findes der stadig mange af. Måske vil det en dag lykkes at finde forlægget til i alt fald nogle af skæringerne.

Hovederne i Ullerup har talrige paralleller, de fleste dog i fladere, evt. helt fladt relief. Som nævnt findes både i Nationalmuseet og i Flensborg Museum skabe og kister med tilsvarende hoveder. Også en række stolpeskabe fra Køln-området har portrætmedailloner, der minder meget stærkt om Ullerup. Disse skabe er skåret omkring 1550. Nu er Ullerup prædikestol nok blevet til i Sønderjylland og vel snarest i Flensborg, men det er ikke usandsynligt, at billedskæreren har haft nære kontakter til Westfalen eller direkte til Køln. Herfra stammede bl. a. Hans von Münster, der slog sig ned i Slesvig by og her udførte stolestader til domkirken i 1546. En række af 1500-tallets

*Sct. Marie kirke, 1599. 53
Figur med udkåret hue og håret
synligt langs kanten.*

kunstnere har i deres kobberstik- og træsnitserier lavet krigerhoveder i medaillon. Det gælder således den 1538 afdøde Albrecht Altdorfer i Regensburg og Heinrich Aldegrever i Soest, der døde ca. 1555. I kapitelsalen i et kloster i Münster, Westfalen, findes en række skæringer, også med hoveder, der stikker frem af en bladkrans. De kan føres tilbage til nogle forskellige Aldegrever-stik fra tiden 1529—37. Blandt Altdorfers medailloner findes nogle med bladornamenter i hjørnerne som i Ullerups og et par af hans stik minder, bortset fra drueklaserne, meget herom. Men også Aldegrever har nogle ranker, der ender med en udfladet afslutning som Ullerups, bl. a. en lille ornamentserie fra 1531. Beslægtede træk viser nogle stik af Peter Flötner, Daniel Hopfer og Lucas van Leyden, og især den sidste har kobberstik fra 1527, hvor både hoveder og hjørneornamenter kan minde om Ullerup. Flötner er iøvrigt mester for en række medailloner og relief-fer i metal, hvor man ser profil-hoveder anbragt med bladkrans eller indskrift rundt om.

54 *Ketting kirke, 1571.*

Fladsnit på mørkefarvet bund i prædikestolens nedre frise.

De morsomme hjørnefigurer i Ketting går givetvis også tilbage til ældre billeder, sandsynligvis fra begyndelsen af 1500-tallet. Her kan også kunstnere som Aldegrever, Altdorfer og Lucas van Leyden komme på tale. Den sidste har lavet nogle stik, hvor figurerne også står med letbøjede, korslagte ben. Ketting prædikestol har desuden under hovedfelterne nogle små rektangulære plader (fig. 54 og 55) skåret som fladsnit i lyst træ, anbragt på en mørkbejset baggrund. Den netop udførte restaurering har fået dem til at stå meget klart. I den ene ende er et hovede i en cirkel og resten er udfyldt af et planteornament med et fantasidyr. Nært beslægtede ornamentter er lavet af Virgil Solis i 1540'erne. Han har dels lavet enkelte portrætmedailloner omgivet af ranker med små-engle og fabeldyr, dels nogle rækker, hvor 3 eller 6 små medailloner er adskilt af planteranker. Tidsmæssigt vil et forlæg af Virgil Solis også passe godt til Kettingstolen fra 1571.

Pilastrene fra Thumbby har måske også haft sine forbilleder i stik af Aldegrever, Altdorfer eller Solis. Aldegrever har ligefrem tegnet en serie pilastre med krigere foroven og planteranker forneden. Også forbilleder af H. S. Beham og Tobias Stimmer kan komme på tale, men så længe de nøjagtige forlæg ikke er fundne, kan der selvfølgelig være tale også om adskillige andre.

Ketting kirke, 1571. 55
Fladsnit med personer i cirkel og rankeornamenter med Jantasifigurer.

Figurerne i Mjolden vil måske blive de allervanskeligste at finde forlæggene til. Man får ved betragtning af dem et umiddelbart indtryk af en primitiv stilisering, der nok kan have fjernet sig en del fra sit trykte forbillede. På den anden side er udførelsen så primitiv, at mesteren næppe har arbejdet helt frit, uden forlæg. Denne alterbordsforside hører til en gruppe vestslesvigske arbejder, der nok er blevet til i Ribe, der var centrum for en livlig billedskærervirksomhed i den tidlige renaissance. I Mjolden står man nu nok over for en lidt sen udløber af denne fornemme tradition.

Den gruppe prædikestole, der er udstyret med de små firkantede figur-relieffer, henføres almindeligvis til Hinrich Ringerincks værksted i Flensborg. De har da også en lang række fællestræk, først og fremmest selve opbygningen af stolene. Men også brugen af figur-relieffer, løvemasker og englehoveder er et gennemgående træk. Hertil kommer, som ovenfor påvist, et vist fællesskab i de bibelske scener og disses udformning. De bibelske scener viser samtidig, at der som forlæg var brugt flere forskellige kunstneres grafiske arbejder, bl. a. Dürer, Sadeler og Goltzius. I andre end de her omtalte, men nært beslægtede arbejder, er brugt forlæg af Vredeman de Vries og Hans v. Achen.

Det er muligt, at de små hoveder er skåret efter forlæg fra en af disse tre kunstnere — der er vistnok mest grund til at lede blandt Goltzius's arbejder. Der kan imidlertid også være tale om andre

56 *Broager kirke, 1591.*
Barhovedet mandsfigur med skæg.
Dragt med høj krave.

kunstnere, vel snarest Virgil Solis. Det er vel ovenikøbet mest sandsynligt, at også forlæggene hertil stammer fra forskellige mestre — forskellen f. eks. mellem Sønderborg på den ene side og Dybbøl-Eggebek på den anden side peger stærkt i den retning. Kobberstik med profilhoveder kendes således fra kunstnere som Peter Flötner (død 1546), Theodor de Bruy (død i Frankrig 1598), og Crispin de Pas. Klædedragterne tyder derimod på, at der til disse relieffer ikke er benyttet portrætstik af så tidlige kunstnere som Dürer, Lucas van Leyden, Tobias Stimmer eller Beham, der alle har lavet tilsvarende værker.

En særstilling indtager de tidligere omtalte hoveder med bladkrans om håret. Når billedskæreren hele vejen har brugt trykte forlæg, må han også have gjort det her, og det viser sig da, at der ikke har været

tale om at misforstå en baret eller et andet hovedtøj. Forlægget har virkelig vist personer med bladkrans. Der eksisterer nemlig en række kobberstik og plaketter, hvor man har søgt at gengive emner fra den klassiske oldtid, herunder en del laurbærkransede grækere og romere. Det må være sådanne gengivelser, der her er benyttet som forlæg. Derfor er alle portrætrelieffer, der har bladkrans, da også iført klæder, der mere minder om løse gevandter end om tidens dragt og derfor er den ene (fig. 37) vist med blottet bryst som så mange oldtidsgengivelser. Man ser altså på vore prædikestole en række mennesker fra oldtiden, ganske vist i renaissancekopi, ind mellem de mange 1500-tals mennesker. Sådanne serier er bl. a. udført af Aldegrev, Peter Flötner og Theodor de Bruy.

Den ældste af de prædikestole, der er smykket med profilansigter — og iøvrigt også med løvemasker, er Broagers fra 1591. Det er imidlertid helt tydeligt, at de små relieffer (fig. 56 og 57) ikke blot har et andet forlæg, men også er udført af en anden billedskærer. Ansigter, påklædning og behandlingen af håret er klart afvigende. Denne stol henføres da normalt heller ikke til Ringerinck, men blot til et iøvrigt ukendt Flensborg-værksted.

I 1591 var Hinrich Ringerinck dog borger i Flensborg. Han var i 1588/89 blevet optaget i Flensborg snedkerlaug, dog på den betingelse at han kun måtte beskæftige een svend. Med et så beskedent værksted var det vel også udelukket, at han kunne udføre Broagerstolen. Om denne indskrænkning overhovedet blev ophævet og hvor meget større et værksted har måttet være for at udføre den meget store Sønderborg-stol, er uvist.

Om Ringerinck vides iøvrigt, at han 1615 købte eget hus i Flensborg, men at han under Chr. IV's deltagelse i Trediveårskrigen i 1627 flygtede for de fremmede tropper til København, hvor han døde to år senere. Derimod er det lidt usikkert, om han, som det almindeligvis antages, er identisk med den Heinrich Stenhugger, der nævnes i 1583. Selvom det ikke var ukendt i tiden, at samme mester arbejdede i både sten og træ, kan der dog meget vel have været flere håndværkere, der hed Heinrich. Hans fødested eller fødeår kendes ikke, men ud fra hans tidligst kendte arbejder er som hans uddannelsesområde foreslået Weser-egnen, sandsynligvis Bremen eller en af Bremens nabo-byer. Lighederne mellem Broagerstolen og Ringerinck-stolene tyder dog på, at han hurtigt er faldet til i den lokale

tradition. Iøvrigt tilskrives også en række prædikestole, der helt mangler de små relieffer, også normalt Ringerincks værksted. Man har ligefrem kunnet dele de prædikestole, der henføres til ham, i en »Vest-Flensborgsk« og en »Øst-Flensborgsk« type. Til den vestflensborgske type hører bl. a. prædikestolen i Helligåndskirken i Flensborg (1602), Kliplev, Tinglev og Bov. Ingen af disse er pyntet med de små relieffer. Disse findes alle på den østflensborgske type, nemlig Sønderborg, Egen, Dybbøl, Nybøl, Eggebek og Munkbrarup.

Det ældste eksemplar af denne type er den prædikestol, der i 1587 anbragtes i Johanneskirken i Flensborg. Den er imidlertid ikke udført af Ringerinck, men af Hans von Bremen. Den første efterfølger efter dette forbillede tilskrives heller ikke Ringerinck, idet det er Broagerstolen fra 1591. Men derpå følger i meget nøje, næsten nærgående kopiering, stolene i Sønderborg og Egen, hvis forbindelse med Ringerincks værksted kan bevises ud fra samtidige dokumenter.

Dels ud fra dokumenter, dels ud fra stilistiske sammenligninger er i tidens løb talrige møbler, prædikestole, altertavler og andet kirkeinventar tilskrevet Ringerinck. Imidlertid viser det sig her, som så ofte ved disse store værksteder, at der ikke blot er en del formelle forskelle, men også helt tydelige kvalitetsforskelle. Dette sidste er især blevet meget stærkt fremhævet af Erik Moltke.

I den nyeste tyske oversigt sammenstilles på stilistisk grundlag 3 epitafier, 1 alter, 3 prædikestole, en orgelforside og kompagnihusets våbensten, alt dateret indenfor årene 1587—1610. Ud fra dokumenter sammenstiller Erik Moltke en anden række arbejder fra årene 1599—1613, hvor kun orgelfacaden og prædikestolene i Kliplev og Dybbøl er fælles for de to lister. På den sidste liste optræder bl. a. Sønderborg prædikestol, skønt de bibelske scener øjensynligt er skåret af en helt anden hånd end f. eks. Dybbøl og Kliplev.

Tidligere mente man, at dette bedst forklaredes ved at forestille sig Ringerincks værksted som meget stort med en talrig skare svende. Forskellen i kvalitet var så afhængig af, om det var mester eller en af svendene, der havde udført den enkelte del af arbejdet. Men dels er kvalitetsforskellene næsten for store, dels er der som nævnt også forskelle i prædikestolstype og endelig er spredningen i forlæg meget stor, så det vil nok være rimeligt at søge en anden forklaring. Ikke mindst bestemmelsen om, at Ringerinck kun måtte have een svend, umuliggør tanken om det meget store værksted.

Broager kirke, 1591 57
Figur med hat med hattebånd
og foldet krave.

Et par bemærkninger i regnskaberne synes da også at antyde en anden forklaring. Ved leveringen af Egen prædikestol bemærkes udtrykkeligt, at det er en alsisk snedker, der foretager tilpasning og opsætning. I regnskaberne for orgelfacaden i Sct. Nicolai Kirke omtales, at han skal udføre bl. a. pillerne, kapitælerne, hængestykker og våben. Desuden fremgår, at han lod det almindelige snedkerarbejde udføre af snedker Anthon Wulff i Flensborg, og at han vistnok overlod figurskæringerne til andre Flensborg-mestre. Allerede Fritz Fuglsang ved Flensborg Museum tolkede disse forhold som et vidnesbyrd om, at Ringerinck i disse tilfælde optrådte som »entreprenør«. Denne forklaring er stærkt underbygget af Erik Moltkes undersøgelser, idet han fastslår, at »en studie over Ringerinck vil blive en redegørelse for snedker- og billedskærerforholdene på hans tid«. Sidst

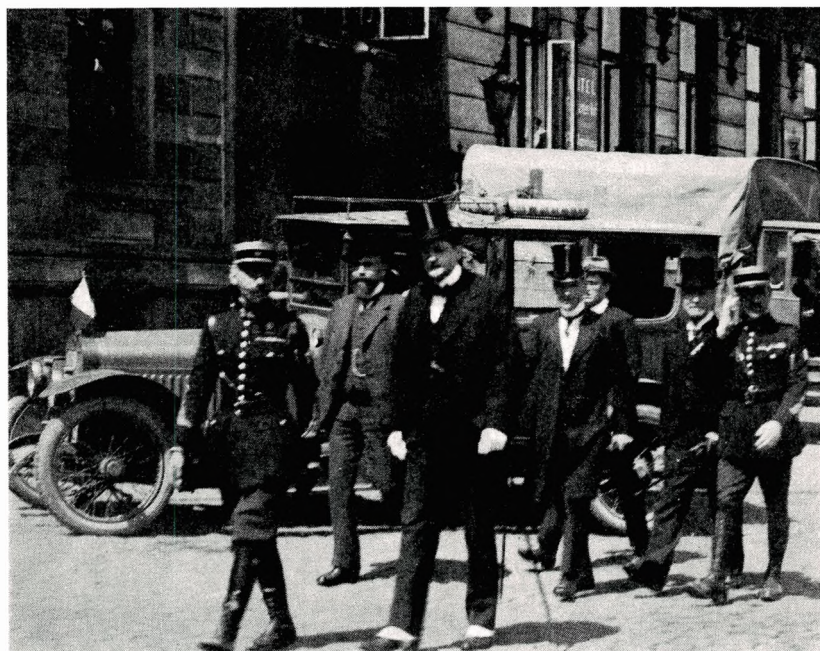
har dr. Ellen Redlefsen i Flensborg sluttet sig til samme opfattelse ved at tale om det Ringerinckske værksted, »der sich durch Schüler und Meister im Amte zu einem spezifisch flensburgischen Stil ausweitete«.

Hinrich Ringerinck synes da at have været en mester, hvis eget værksted mest tog sig af visse ornamentale arbejder, men som personlig indtog en central stilling i Flensborgs snedkerlaug. Hos ham kunne man bestille det ønskede inventar og aftale størrelse, opbygning og hvilke bibelske scener man ønskede, hvorefter han udliciterede arbejdet blandt laugets øvrige medlemmer, der så kunne koncentrere sig om deres respektive specialer. Efter nyere tids håndværkerskik kan dette lyde ejendommeligt, men i virkeligheden er det et spørgsmål om det ikke har været den naturlige og oftest benyttede fremgangsmåde i en tid, hvor laudet var et aktivt fællesskab for hvert enkelt fags mestre. Talen om en Ribe-stil og en Flensborg-stil får da en bedre mening, og man må vel også overveje, om man måske skal til at tale om f. eks. Odense-arbejder i stedet for Claus Berg-arbejder. Flensborg snedkerlaugs omfang på Ringerincks tid kendes fra et drikkehorn i Flensborg Museum. Hornet, der er lavet omkring 1594, tilhørte det kombinerede snedker- og glarmesterlaug, og det bærer indgraveret 17 mesternavne. Seks af dem har et S. bagved for at angive, at der er tale om en snedker. Det er Harmen Hoborch, Gerdt Lichtenberg, Anton Wulff, Hinrich Ringerinck, Hans Jacobsen og Peter Hansen. Anton Wulff var den snedker, der af Ringerinck fik det almindelige snedkerarbejde på Sct. Nicolai orgelfacade. De andre mestres større eller mindre andel i Ringerincks arbejder lader sig derimod ikke præcisere, ja, foreløbig ikke engang antyde. Men at flere af dem har været underleverandør ved en del af de her omtalte prædikestole kan der vist ikke være tvivl om.

De her behandlede prædikestole fra Sønderborg-egnens kirker har, som det forhåbentlig er fremgået, vist sig at rumme adskillige morsomme enkeltheder, som først dukker op ved nærmere eftersyn. De rummer også mange uafklarede spørgsmål, især hvad angår mestrene for deres tilblivelse. Der er altså grund til at se godt efter, når man besøger kirkerne og lægge godt mærke til de utallige enkeltheder, der smykker dem, og der er grund til stadig at fortsætte studiet heraf for at fremskaffe en endnu klarere forståelse af de mange detaljer.

Kliplev kirke. Prædikestol af vestflensborgsk type, 1610. I den øvre frise 58 er der englehoveder og på hjørnerne apostle med baldakin over.

Medlemmer af Den internationale Kommission ved afskedsparade for de franske alpejægere d. 16. februar 1920 foran kommissionens hovedkvarter, Hotel Flensburger Hof. — Forrest alpejægerens chef, de Soyer og kommissionens sekretær, Brudcnell Bruce. Mellem dem M. O. Ræder, leder af kommissionens postforvaltning.

M. O. RÆDER

1874-1968

Den 23. oktober døde postmester M. O. Ræder, 94 år gammel. Han var født og opvokset ikke så langt nord for Kongeå-grænsen og han blev student 1892 i Kolding i en tid, da de klassiske fag endnu var gymnasiets tyngdepunkt. Denne ungdomslærdom bevarede Ræder trofast og han oplivede ofte en samtale med et latinsk ordsprog eller et citat fra Schiller eller Goethe. Efter aftjent værnepligt — ved Livgarden — fik Ræder 1893 ansættelse ved postvæsenet, hvor han avancerede via assistent i generaldirektoratet til kontrollør fra 1918 i Kalundborg. Da første verdenskrig var afsluttet og Genforeningen skulle forberedes, kom M. O. Ræder til Sønderjylland med den opgave at organisere det midlertidige postvæsen i overgangsperioden og sørge for udgivelse og fordeling af Plebiscitfrimærkerne. Dette arbejde udførtes under Den internationale Kommission, der desuden benyttede Ræder til løsning af andre opgaver, bl. a. en gang som kommissionens tilsynsførende i Læk. Der findes et udmærket fotografi af den høje, ranke M. O. Ræder med det smukke sorte fuldskæg vandre i Flensborg sammen med kommissionen, hvoraf han særlig knyttede venskab med sekretæren, Mr. Brudenell-Bruce.

Efter Afstemningen udnævntes M. O. Ræder til postmester i Sønderborg og her blev han boende til sin død. Hans stærke historiske interesse gav sig utallige udslag. Han blev medlem af Historisk Samfunds bestyrelse og valgtes 1926, efter Chr. Hanssen-Nørremøllers død, til formand, en post, han bestred med dygtighed, myndighed og levende interesse gennem 28 år, til han i 1956 trak sig tilbage. Under hans ledelse af Historisk Samfund startedes skriferækken »Fra Als og Sundeved«, hvoraf der inden 1956 udsendtes 34 hefter, og de årlige sommerekursioner blev til en fast tradition. Som repræsentant for samfundet var han endvidere medlem af museets bestyrelse og i en lang årrække virkede han som en dygtig og agtpågivende kasserer.

Samtidig oprettede postmester M. O. Ræder sammen med oberst-

løjtnant K. Bokkenheuser og museumsinspektør Jens Raben »Komiteen til Rejsning af Mindesten for Faldne i de slesvigske Krige«. En landsindsamling skaffede midlerne, der senere blev suppleret op ved honorarer for postmesters omvisninger på Dybbøl, idet han altid nægtede selv at tage imod noget beløb herfor. En meget væsentlig del af de mange sten, der nu er et så særpræget kendetegn for Sundeved, er rejst af denne komite.

M. O. Ræder indfattede en levende kærlighed til dansk natur i sin store nationale og historiske interesse og han var derfor meget aktiv, da de første sønderjyske komiteer under Danmarks Naturfredningsforening dannedes. Han blev straks formand for komiteen for Sønderborg amt ved starten 1926 og han ledede komiteens arbejde gennem 20 år. En hovedopgave ved komiteens start var fredningen af skanserne på Dybbøl, men siden fulgte en række historiske fredninger, fredning af geografisk eller naturhistorisk værdifulde steder samt ikke mindst en del vigtige udsigtsfredninger.

Ved postmester M. O. Ræders død er en af Historisk Samfunds ledende skikkelser og samtidig en af Sønderborgs mest markante personligheder gået bort. Samfundets nuværende formand fremsatte derfor straks nedenstående mindeord:

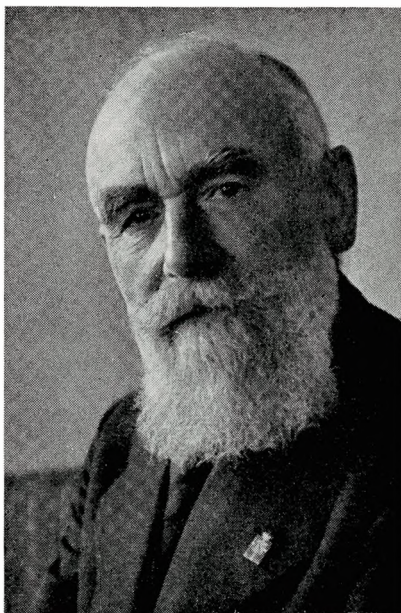
Ved pens. postmester M. O. Ræders død.

Med dyb sorg modtog »Historisk Samfund for Als og Sundeved« i okt. 1968 meddelelsen om postmester M. O. Ræders død i en alder af 94 år.

Postmester Ræder blev straks ved sin udnævnelse ved Genforeningen medlem af vort samfund, hvilket også måtte være naturligt for et menneske med de stærke historiske interesser, der altid optog ham.

Hans medlemskab blev til mangeårig, gensidig glæde. I perioden 1922—25 var han vort samfunds revisor, og fra 1927 var »postmesteren« i 28 år den energiske og utrættelige formand for vort samfund og havde på denne post et forbilledligt og smukt samarbejde med museets leder, sin gode ven, Jens Raben.

En meget stor kreds af mennesker, både fra vor egn, fra det øvrige Danmark og fra hele Norden vil også med glæde mindes postmester Ræder som en menneskealders inspirerende fører gennem Dybbøl Skanser, ligesom medlemmerne i vort historiske samfund med stor

*M. O. Ræder.
Fot. ca. 1957.*

taknemmelighed vil mindes hans dygtige og præcise ledelse af 28 års sommerekursionsioner og møder.

Det var da også kun en beskedent tak derfor, da han ved sin afgang fra formandsposten i 1956 blev udnævnt til vor »æresformand«.

Postmester Ræder blev en myte på vor egn, og selvom han i sin meget høje alders sidste år flere gange blev ramt af sygdom, vil hans store skare af venner altid bevare ham for øjet som byens stoute, garderhøje gentleman, og i ærbødighed mindes og takke »postmesteren«, fordi han altid utrætteligt og personligt stærkt engageret viste os vor egns historie som en nærværende, bekræftende oplevelse.

Historisk Samfund for Als og Sundeved og mange andre med os er postmester Ræder stor tak skyldig og vil ære hans minde.

Bent Miang.

HISTORISK SAMFUND FOR ALS OG SUNDEVED 1967-68

Ved generalforsamlingen den 22. marts 1968 aflagde formanden, lrs. B. Miang, følgende beretning.

Historisk Samfund for Als og Sundeved kan påny se tilbage på et godt og udbytterigt år.

Et af de forhold, der viser dette, er at vort medlemstal, trods det af generalforsamlingen i marts 1967 spontant udtalte ønske om en væsentlig forhøjelse af medlemsbidraget, pr. 1. marts 1968 var 1.007, altså næsten det samme som sidste år. Bestyrelsen er meget glad for dette uventet gode resultat, der viser, at et frafald på grund af udmeldelser og dødsfald har kunnet fuldtud udfyldes.

Formanden mindedes herefter de i årets løb afdøde medlemmer, herunder særlig afd. gdr. Ernst Christensen, Asserballe, og æresmedlem, købm. Harald Helmer, Sønderborg.

Samfundets aktivitet havde i året vist sig ved følgende:

1. En velbesøgt generalforsamling i marts 1967 med et interessant, omend måske noget specielt foredrag af undervandsarkæologen, skibssingenør O. Crumlin Pedersen.
2. Afholdelse af den store ekskursion den 18. 6. 1967 til Sydfyns herregårde. I turen, der var begunstiget af strålende vejr, deltog 174 personer. Et så stort arrangement, hvor hver bus kørte separat, men selvfølgelig til de samme mål, krævede meget grundig tilrettelæggelse med en pinlig nøjagtig timeplan, og turudvalget modtog en tak for det store arbejde.
3. Samfundet var i dagene 7.—10. 9. 1967 ved sekretæren, museumsinspektør Slettebo, repræsenteret ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Frederikshavn. Ved denne lejlighed oprettedes »Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger i Danmark«, hvoraf vi nu er medlem.

4. I efteråret havde Samfundet en velgennemført halvdags-ekskursion til Ullerup sogn. Der deltog ca. 70 personer under ledelse af bestyrelsesmedlem, sognefoged Niels Thuesen.
5. I marts 1968 udkom årbog 1967 med emne »Haver og Gartnere«. Hovedbyrden havde hvilet på Slettebo, og man var glade for at kustode H. C. Petersen påny og med held havde ydet et bidrag til bogen. Bogen er blevet pænt modtaget og er en værdifuld udvidelse af vor lange skriftrække.

En stiltfærdig bestræbelse for at samfundet, der er et af landets store bl. a. henset til det lille område, hvori vi virker, fik del i Kulturministeriets tilskud, bragte til resultat, at vi modtog et tilskud på kr. 900,00, der glæder os meget og som vi tillader os at betragte som en anerkendelse af vort arbejde.

Samfundet benytter lejligheden til her at gentage vor hjertelige tak for medlemmernes store interesse og medleven i vort virke, ligesom vi takker for den hjælp og bistand, der altid redebont er ydet os i økonomisk og anden henseende fra private, kommuner, og en særlig tak til de, der yder værdifuld bistand ved vore ekskursioner, årbogen o.s.v.

Vort samfund har ved denne generalforsamling 60-års jubilæum. Historisk Samfund har altså nu virket en hel generation.

Samfundet har gennem årene vundet en stadig større plads i vor egne kulturelle liv og på forskellig vis modtaget talrige udtryk for anerkendelse for sit arbejde.

Det er bestyrelsens ønske, at vort lokalhistoriske samfund også fremover må tælle en stadig talrigere skare af interesserede medlemmer i sine rækker og at samfundet i stadigt stigende grad må befæste sin placering som historisk-kulturel forening i vore lokale medborgeres og offentlige råde bevidsthed. Bestyrelsen vil også ønske, at der aldrig må fattes på god vilje hos nogen, når der kaldes på medarbejdere til vor årbog eller til energisk medarbejde i bestyrelsen.

Både beretningen og det af kassereren, Hans Krogh, aflagte regnskab blev godkendt. Alle valg var genvalg.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør Hans Jørgen Madsen, Forhistorisk Museum, Aarhus, lysbilledforedrag om de ældste danske bygrundlæggelser og redegjorde levende for de nyeste undersøgelser, især gravningerne i Aarhus.

MUSEET PÅ SØNDERBORG SLOT

I 1968 har museet kunnet overtage de første færdigrestaurerede lokaler. Allerede sidste år begyndte museet at flytte ind i det nye magasin på østfløjens loft, hvor der foreløbig er blevet plads til billed- og bogmagasin. Nu blev også de to nye kontorlokaler i stueetagen taget i brug og i sommer kom så det nye billetsalg ved porten. Dette har selvfølgelig betydet et stort arbejde med flytning, men også en meget stor forbedring og lettelse i det daglige arbejde. Ikke mindst de forbedrede arkiv- og biblioteksforhold har betydet en stor forbedring og kontorerne er blevet anderledes lyse og venlige at arbejde i. Herefter er næsten hele østfløjen overtaget af museet.

Restaureringen er iøvrigt foregået i normalt tempo. Tagene over nord- og sydfløje er udskiftede og tilbage står kun taget over vestfløjen og nordvesthjørnet, måske et af slottets mest medtagne hjørner. Vinduerne i nord- og sydfløjen er også udskiftede og der er nu håb om, at slottet vil stå med nye tage og facader til årsskiftet 1969—70. Indvendig har man fået lagt brandsikre betonlofter over både nord- og sydfløj, hvor der nu er ved at blive gjort klar til magasiner. Glædeligvis har det vist sig, at de fleste af von Platens bjælker i disse to fløje kan reddes, så efter reparation, sandblæsning og imprægnering er man nu i de fleste rum i gang med gulvbelægningen på 2. og 1. sal. Kun i hjørnelokalerne var det ikke muligt at beholde det gamle bjælkelag. Samtidig er alt puds hugget af væggene forud for de nødvendige reparationer og nyere tids skillevægge er fjernede. Installationer af elektricitet og varmeanlæg er hele tiden fulgt med i alle rum. Der mangler endnu en del af det indvendige arbejde, men der er dog håb om, at nogle lokaler vil stå færdige til 1970. Foreløbig kommer imidlertid den mest omfattende museumsflytning under hele byggeperioden, idet museet nødvendigvis skal rømme vestfløjen, hvor hele den nuværende udstilling er koncentreret, for at ikke restaureringsarbejdet skal gå i stå. Størstedelen må magasineres, men en

midlertidig udstilling, tilrettelagt med særlig henblik på lejrskoler, vil blive indrettet i sydfløjens stue-etage.

Ved billetsalgets flytning til et smukt og velegnet lokale lige ved porten havde museet håbet på forbedret turistbesøg, især da der i år slet ikke var stilladser ved portfacaden. Ikke desto mindre var besøgene dalende. Ganske vist steg skolebørnsbesøget atter, så det nu er omkring 25.000, men besøget i skoleferien, især i dennes sidste uge med det meget fine vejr, var stærkt faldende. Det er kun en ringe trøst, at det er gået mange andre museer på samme måde. Efter i tre år at have haft nedadgående besøgstal kan det vist ikke ventes, at der vil ske en egentlig bedring, før museet i nye lokaler kan vise sine samlinger frem på en moderne og overskuelig måde.

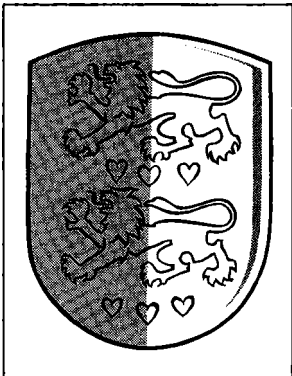
Mens besøget således viser nedgang, er der heldigvis ingen svækkelse i den lokale interesse for museet. Antallet af gaver er nogenlunde uændret og mængden af forespørgsler er fortsat stigende og lægger stadig større beslag på kontoret. Blandt gaverne kan nævnes en del genstande til krigsmindesamlingerne, især første og anden verdenskrig, nogle billeder af lokalhistorisk interesse og en del tekstiler og dragtdele. Fra et par alsiske fundsteder er indkommet forskellige oldsager, dels stenredskaber, dels potteskår fra jernalderen. I forbindelse hermed har museet opmålt og fotograferet et par af fundstederne. Ved køb er erhvervet en malet kiste med jernbeslag, en beiderwandpude, en samling danske jubilæumsmønter og nogle gamle papirer og bøger. Til kunstafdelingen er som testamentarisk gave modtaget et maleri af C. A. Jensen og som gave fra Ny Carlsbergfondet et maleri af Johs. Carstensen. Kunstafdelingen har desuden købt en skulptur af Nicolaus Wehding, et maleri af K. Raaschou-Nielsen, tre grafiske blade af Sv. Havsteen Mikkelsen og en tegning af K. Heltoft.

For den særlige konto til indretning af slotslokalerne i nordfløjens 2. sal, der blev skabt af Nordslesvigs amts- og byråd, er siden restaureringens begyndelse indkøbt enkelte mere kostbare genstande. To malm-lysekroner er hjemkøbt fra udlandet og på Borreby-auktioner erhvervedes bl. a. et bord, et par renaissance-stole og en rigt dekoreret jern-ovn fra 1684.

Konserveringsarbejdet er stadig meget omfattende og en af de store poster på regnskabet. Alle de seks kanoner, der tidligere stod i slotsgården, er for tiden under en hårdt tiltrængt restaurering, bl. a.

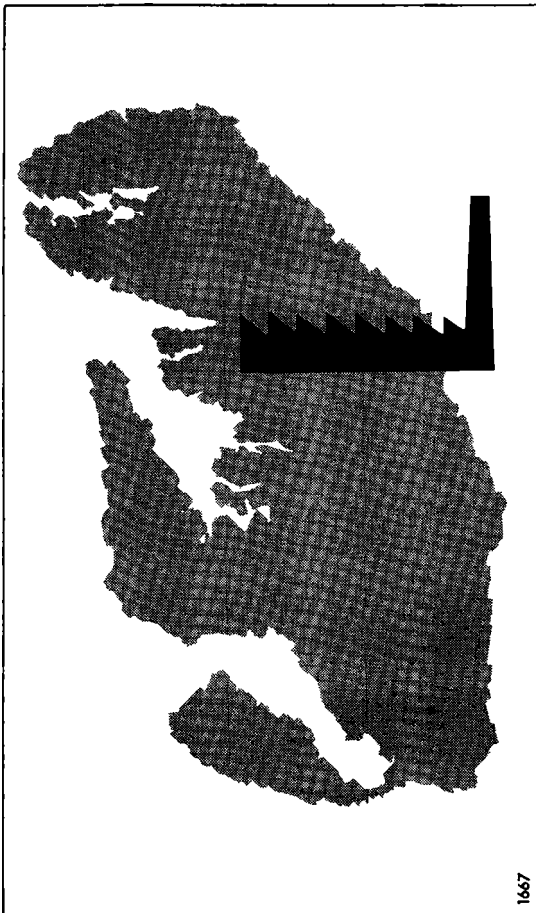
med delvis fornyelse af alle hjul. Skovbystuen er også skilt ad og de gamle farver fundet frem, så den til sin tid kan opstilles i de originale farver. Desuden er nogle kirkefigurer og et par malerier samt den indkøbte kiste blevet konserveret.

Registreringen af ældre bygninger på Als er fortsat med to studenter. Dette arbejde bekostes fortsat af Statens Videnskabsfond, og museets fotosamling er derved blevet stærkt forøget. Også nyregistreringen og omordningen af oldsagskartoteket på museet er blevet fortsat. Museumsinspektøren har som sædvanlig deltaget i museumsforeningens og kunstmuseumsforeningens årsmøder, i møder for landsdelsmuseumsledere og i de fælles nordslesvigske samarbejds-møder, og endelig i den internationale ICOM-kongres 1968 i Köln og München. I forbindelse hermed aflagdes studiebesøg på en række tyske museer.

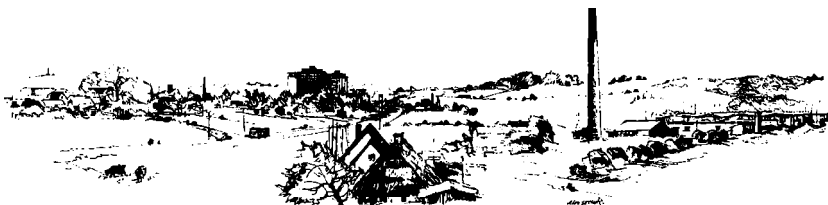
De springende slesvigske løver fortæller, at vi bor i Sønderjylland. Her er »peent«, ville H. C. Andersen have sagt. Han kendte ikke udtrykket smadderdejligt, og ville vist heller ikke have brugt det. Det gør vi. For vi mener virkelig, vi har det rart. Der hersker de pudsige forestillinger om, hvad vi laver. Lad os røbe, at vi selv finder vore produkter spændende:

Kompressoren til Deres køleskab. AUTOMATIK TIL REGULERING AF VARME, KULDE, STRØM OG TRYK. Selv om vi har øje for den idyl, der omgiver os, er vi rationelt og systematisk arbejdende mennesker. Det er vi af hensyn til fremtiden, i hvilken vi alle ser nye og løfterige muligheder. Hvor noget skal vokse og udvikles på den vide jord, er der brug for det, vi laver. Derfor er vejen fra det landlige til det industrielle gået med syvmileskridt på Danmarks syvendestørste ø.

1667

DANFOSS - AUTOMATIK - FREMTID

Denne årbog udsendes til medlemmer og venner af Historisk Samfund for Als og Sundeved én gang årlig. Nye medlemmer indmeldes ved henvendelse til samfundets kasserer, pens. viceskoleinspektør Hans Krogh, Rojumvej 75, 6400 Sønderborg (telf. (044) 2 21 28) eller til »Museet på Sønderborg Slot«.

Kontingent kr. 15 årligt (unge under uddannelse kr. 5)
Livsvarigt medlemskab kr. 150.

DIS-Danmark

1 0 6 0 6 3

